

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
Кафедра публічного управління та адміністрування**

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

Розвиток сільських територій в умовах європейської інтеграції України

Виконав:

студент магістратури за спеціальністю
281 Публічне управління та
адміністрування денної форми навчання

**Нарольський Олександр
Володимирович**

Науковий керівник:

доцентка кафедри, к.е.н.

Омельчук Леся Володимирівна

Рецензент:

Хмельницький – 2024 рік

АНОТАЦІЯ

Нарольський О.В. – Розвиток сільських територій в умовах європейської інтеграції України.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування.

Основна увага в магістерській роботі присвячена обґрунтуванню теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо забезпечення розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції України.

Перший розділ магістерської роботи приурочено узагальненню теоретичних аспектів забезпечення розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції. Зокрема, розглянуто сутність та наведено характеристику дефініції «сільські території». Також автором систематизовано європейський досвід розвитку сільських територій.

У другому розділі наведені практичні аспекти розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції України. Також тут наведено загальну характеристику показників та чинників розвитку сільських територій. Проведено аналіз складових розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції.

У третьому розділі, зі свого боку, обґрунтовані напрями розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції. У тому числі, представлені пріоритети комплексного розвитку сільських територій. А також визначені основні завдання повоєнного відновлення сільських територій в умовах європейської інтеграції.

Ключові терміни: розвиток, сільські території, інтеграція, європейська інтеграція, чинники розвитку, повоєнне відновлення.

SUMMARY

Narolsky O.V. – Development of rural areas in the conditions of European integration of Ukraine.

Master's thesis for obtaining a master's degree in the specialty 281 Public management and administration.

The main focus of the master's work is devoted to the substantiation of theoretical foundations and the development of practical recommendations for ensuring the development of rural areas in the context of the European integration of Ukraine.

The first section of the master's thesis is dedicated to the generalization of theoretical aspects of ensuring the development of rural areas in the conditions of European integration. In particular, the essence of the definition of "rural territories" is considered and given. The author also systematized the European experience of the development of rural areas.

In the second chapter, the practical aspects of the development of rural areas in the conditions of the European integration of Ukraine are presented. Also here is a general description of the indicators and factors of the development of rural areas. The analysis of the components of the development of rural areas in the conditions of European integration was carried out.

In the third chapter, for its part, the directions for the development of rural areas in the conditions of European integration are substantiated. Among them, the priorities of integrated development of rural areas are presented. Also, the main tasks of the post-war restoration of rural areas in the conditions of European integration are determined.

Key terms: development, rural areas, integration, European integration, factors of development, post-war reconstruction.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
<p style="text-align: center;">РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ</p>	
1.1 Сутність та характеристики дефініції «сільські території»	7
1.2. Європейський досвід розвитку сільських територій	12
<p style="text-align: center;">РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ</p>	
2.1. Загальна характеристика показників та чинників розвитку сільських територій	20
2.2. Аналіз складових розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції	27
<p style="text-align: center;">РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ</p>	
3.1. Обґрунтування пріоритетів комплексного розвитку сільських територій	35
3.2. Основні завдання повоєнного відновлення сільських територій в умовах європейської інтеграції	45
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах динамічного розвитку світової спільноти розвиток сільських територій залишається одним із основних викликів у політиках багатьох розвинених країн та країн Європейського Союзу зокрема. В умовах євроінтеграційних процесів України та трансформацій, що відбуваються сьогодні, незважаючи на сталий динамічний прогрес аграрного сектору, проблеми розвитку сільських територій дедалі більше загострюються, особливо зараз, в умовах війни. Вирішення сучасних проблем сільських територій вимагає реалізації активної державної політики щодо розвитку сільських територій як основи стабільного прогресу аграрного виробництва, становлення малого та середнього бізнесу на селі.

Проблематиці розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції присвячені наукові праці таких багатьох авторів А. Бидика, Т. Бондар, О. Бородіна, В. Борщевського, Ф. Важинського, І. Гончарук, С. Девко, А. Лісового, М. Лесів [5], М. Маліка, О. Онищенко, О. Павлова, С. Писаренка, М. Поленкова, П. Саблука, О. Станкевича, Ю. Уркевича. та ін. Проте питання державної інвестиційної політики України завжди залишається актуальним, особливо зараз, в умовах війни, та таким, що потребує поглибленого вивчення.

Мета та завдання дослідження. *Метою магістерської роботи є систематизація теоретичних аспектів та обґрунтування практичних пропозицій щодо забезпечення розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції. У відповідності до цієї мети були поставлені та послідовно вирішувались такі основні завдання:*

Визначити сутність та характеристики дефініції «сільські території».

Опрацювати європейський досвід розвитку сільських територій.

Навести загальну характеристику показників та чинників розвитку сільських територій.

Проаналізувати складові розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції.

Обґрунтувати пріоритети комплексного розвитку сільських територій.

Запропонувати основні завдання повоєнного відновлення сільських територій в умовах європейської інтеграції.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, пов'язані із розвитком сільських територій в умовах європейської інтеграції. України. **Предмет** - теоретичні та прикладні аспекти забезпечення розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції.

Методика магістерського дослідження. Для вирішення поставлених у магістерській роботі завдань використовувався цілий рід методів дослідження. Зокрема, серед них - метод систематизації та узагальнення (для визначення понятійного апарату за темою дослідження), статистичний (для систематизації показників та виявлення тенденцій розвитку сільських територій), структурно-логічний метод (для визначення напрямів забезпечення розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції) та інші.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання теоретичних і практичних узагальнень та висновків магістерської роботи для удосконалення державної інвестиційної політики України.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

1.1 Сутність та характеристики дефініції «сільські території»

Західна економічна наука використовує багатокритеріальний підхід до визначення категорії «сільська територія», згідно з яким під нею розуміють: простір, у якому населені пункти та інфраструктура займають незначну частину ландшафту; природне середовище – високі гори, де переважають луки, ліси, гори та пустелі; місце, де більшість людей працюють у сільському господарстві; територія, де вартість землі відносно низька; місце, що характеризується високими транзакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст та незадовільною інфраструктурою; населені пункти з низькою щільністю населення – 5-10 тис осіб на 1 км² [4].

Посібник з перепису населення Канади 1996 року визначає «сільські райони» як «малонаселені райони за межами міських районів». Міські території визначаються в основному шляхом аналізу чисельності та щільності населення - на них проживає не менше 1000 осіб, а щільність населення становить 400 і більше осіб на 1 км². Однак у статистиці Канади за 1999 рік «сільські райони» у вигляді залишків міських поселень тепер визначаються як поселення з населенням 1000 або більше або поселення з щільністю населення 400 або більше осіб на квадратний кілометр.

Міжнародною групою вчених під керівництвом Пурнамита Дашупта (Purnamita Dasgupta) та Джона Мортонна (John F. Morton) проведена географічна класифікація ви-значень категорії «сільські території» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1. - Визначення понять «сільський» і «міський» в деяких країнах

Країна	Термін	Визначення
Австралія	Велика міська територія	Населення більше 100 тис. осіб
	Інша міська територія	Населення від 1 до 99,9 тис. осіб
	Сільська територія	Включає малі містечка із населенням від 200 до 999 осіб

Продовження табл. 1.1.

Китай	Велика міська територія	Населення більше 10 тис. осіб
	Середня міська територія	Населення від 3 до 9,9 тис. осіб
	Мала міська територія	Населення менше 3 тис. осіб
	Велике село	Населення від 1 до 3 тис. осіб
	Середнє село	Населення від 300 до 1000 осіб
	Мале село	Населення менше 300 осіб
Індія	Міська територія	Населення 5 тис. осіб і більше; або де не менше 75% чоловічого працездатного населення не відносяться до сільськогосподарського сектору; або щільність населення не менше 400 осіб на 1 км ²
Ямайка	Міська територія	Населення більше 2 тис. осіб і надаються побутові послуги, які вважаються ознаками «сучасного життя»
США	Сільська територія	Вся територія за межами визначених урбанізованих районів та міських кластерів, тобто від-крита територія та населені пункти з населенням менше 2,5 тис. осіб та щільністю 386 осіб на 1 км ²

Джерело: [16].

Як бачимо у закордонному експертному середовищі немає єдиного підходу до класифікації компактного проживання людей, які називаються «сільські території». Очевидно, даються ознаки характерні особливості кожної країни: розміри та рельєф території, сфери і структура зайнятості, рівень розвитку, щільність проживання, культурні традиції тощо.

У вітчизняному експертному середовищі також немає єдиної думки щодо змісту поняття «сільські території». Як справедливо відмічає Белей С. І.: «У нормативно-правових та законодавчих актах немає уніфікованого визначення поняття «сільські території», а відомі визначення недостатні для однозначної ідентифікації об'єкта дослідження». Основні трактування цієї дефініції наведені у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2. – Трактування дефініції «сільські території»

Автор	Сільські території – це:
Мельник С.І.	історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує всю сукупність населених пунктів: селищ, сіл, хуторів, односімейних жилих утворень, що перебувають під юрисдикцією сільських (селищних) рад

Трегобчук В.М.	конкретні частини країни, а саме - природно-економічні, адміністративно-територіальні утворення
Павлов О. І.	гетерогенні за своєю структурною будовою соціально-просторові утворення, що складаються з поселень, населення, виробничих комплексів, інфраструктури, земель сільськогосподарського и іншого призначення, природного середовища, які виконують виробничо-господарську, природоохоронну, рекреаційно-оздоровчу, соціальну та інші функції з урахуванням їхнього ресурсного потенціалу
Прокопа І. В.	позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. При цьому, важливим аспектом існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожна своїм шляхом
Славов В. П. Коваленко О. В.	сільські території об'єднують природні, соціальні, виробничо-господарські, політичні складові під управлінням влади, бізнесу та громадськості
Якуба К. І.	територіально-просторове розміщення сукупного ресурсного потенціалу сільських населених пунктів
Малік М. Й.	домінантною характеристикою вважає сільськогосподарський характер суспільного виробництва на ній - сформована в історично визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну (виробництво, переробка, реалізація) приналежність сільськогосподарської продукції
Кульганік О. М.	територіально-просторовий комплекс, що включає землі сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення, природно-заповідного фонду; містить ресурсний потенціал; поєднує сукупність сільських населених пунктів, де зосереджена адміністративно-управлінська, виробничо-економічна, соціально-культурна діяльність
Грановська Л. М. Нижеголенко К. С.	еколого-економічна система для якої характерні просторові параметри і відповідний природно-ресурсний потенціал, що включає сільськогосподарські і несільськогосподарські землі, населені пункти, виробництво, інфраструктуру і має певний рівень збалансованості
Булавка О.Г.	історично сформована в законодавчо визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (села, селища, сільські и селищні ради) та територіально-функціональну (переважно сільськогосподарське виробництво, переробка продукції и сировини, їх зберігання, реалізація тощо) приналежності щодо створення відповідних умов праці та проживання населення и забезпечення продовольчої безпеки країни
Мармуль Л.О.	середовище сталого розвитку, який не обмежується агровиробництвом і життєдіяльністю сільського населення. Тому він як об'єктивний процес, що відбувається в межах відповідної соціально-просторової системи суспільства, не вимірюється виключно показниками аграрного сектору економіки

Ксьонжик І.В.,	певна територіальна одиниця, яка розташовується за межею міст і має соціальне, екологічне, гуманітарне інфраструктурне забезпечення; багатофункціональні господарські і несільськогосподарські види діяльності проводяться юридичними та фізичними особами; існує певний уклад життя селян, сформований сторіччями
----------------	--

Примітка. Систематизовано автором за даними [7; 14; 23;24; 26; 27; 28; 29; 38; 54; 42; 49; 63].

Основною причиною відсутності компромісу серед експертів щодо змісту поняття «сільські території» є їх складні функціональні особливості. Деякі автори слушно зазначають, що сільські території характеризуються складною структурною структурою, яка складається з населення, населених пунктів, виробничо-господарського комплексу, виробничої та соціальної інфраструктури, землі та навколишнього природного середовища. Складність сільських територій не обмежується їх багатоеlementною структурою. По-перше, вони поділяються на конкретні види за такими критеріями: ступінь забезпеченості ресурсами; вид і спосіб використання території; політико-правовий статус; домінантна функція; рівень урбанізації; рівень розвитку; значення та обсяг функцій; етнічна ідентичність тощо. По-друге, сільські соціально-просторові утворення складаються з територій первинного, районного, обласного (регіонального) та національного рівнів, пов'язаних між собою за принципом «матрьошки» [26; 27-28].

Коробенко Р.І. справедливо зазначає, що сучасні підходи до тлумачення поняття «сільські території» можна класифікувати за чотирма ознаками: 1) просторово-територіальними; 2) структурними; 3) адміністративно-правовими; 4) функціонально-господарськими [23].

Узагальнюючи пропозиції щодо підходів до формулювання сутності поняття «сільські території», можна окреслити найбільш часто вживані ознаки, які складають основу їх змісту: просторове розміщення аграрної сфери виробництва; адміністративно-територіальний статус.

Досить суперечливим є ототожнення «сільської місцевості» з просторовим розміщенням сільськогосподарського виробництва. Наприклад,

Піццолі Е. (Pizzoli E.) і Гонг С. (Gong X.) вважають, що в розвинених країнах поняття «сільський» і «сільськогосподарський» вже не збігаються. Що стосується України, то, з одного боку, через історично сформовані традиції в більшості випадків сільська місцевість і агровиробничі ареали накладалися і перетинаються. Проте, як зазначалося вище, ступінь інтенсифікації сільськогосподарського виробництва нині зростає і буде збільшуватися в майбутньому. Адже механізація та автоматизація господарських процесів звели до мінімуму використання фізичної праці. У зв'язку з цим частина сільських жителів, які не емігрували в пошуках роботи, вже змінили сферу діяльності та отримують більшу частину доходу від несільськогосподарської праці – це підприємці, які організовують роздрібну торгівлю, працюють заклади громадського харчування, надають транспортні та туристичні послуги, експлуатація авторемонтних майстерень, надання послуг будівництва та ін.; це сільські люди, які живуть на селі, але працюють у міському середовищі; це люди пенсійного віку, основним доходом яких є пенсія. У цьому контексті, наприклад, Онисько С. М. та Шматковська бачать подальші можливі перспективи розвитку індивідуальних сільських господарств у бік їх внутрішнього потенціалу для розвитку несільськогосподарських видів підприємництва в сільській місцевості, зокрема агротуризму, художніх промислів, промисловості тощо [34].

Ідентифікація «сільських територій» з приєднаним адміністративно-територіальним статусом також не є бездоганною. Використовуючи науковий метод навчання «від навпаки», помічаємо, що сільська місцевість є альтернативою міській місцевості і навпаки. Інакше кажучи, село — це населений пункт, відмінний від міського, а місто — населений пункт, відмінний від сільського. Власне, за цим принципом і побудована західна класифікація «сільських територій» і «міських територій». Проте в сучасних умовах адміністративно-територіальні одиниці України, які традиційно ще називають містами обласного значення, втрачають ознаки міської території за критерієм домінуючого джерела поповнення місцевого бюджету.

Щоб уникнути непорозумінь при визначенні поняття сільська територія, необхідно посилатися на усталену світову практику - міські та сільські території визначаються кількістю населення, яке проживає на даній території, і щільністю населення на 1 км² цієї території. Зауважимо, що місцеві дослідники цієї теми пропонують якісні характеристики, за якими можна спробувати ідентифікувати «сільську місцевість». Натомість досі бракує відповідних кількісних характеристик, які б враховували специфіку національних поселень [16].

Якщо в дореформений період у містах обласного значення основними бюджетними організаціями були місцеві промислові підприємства, а міські бюджети часто перевищували обласні, то зараз в Україні існує велика група деградуючих обласних центрів, де обласні бюджети формуються за рахунок податків великих землекористувачів та значно перевищують бюджети відповідних міських бюджетів. Діловий сектор таких міст – центральний ринок, торгівля будівельними матеріалами, автомайстерні, заклади громадського харчування тощо часто існує переважно за рахунок сільгоспвиробників.

1.2. Європейський досвід розвитку сільських територій

Глобальні політичні виклики, процеси євроінтеграції й децентралізації в Україні стали пусковим механізмом для економічних перетворень розвитку сільських територій, які під час системної трансформації опинилися в кризовому соціально-економічному стані (скорочення зайнятості серед сільського населення, деградація соціальної сфери села, стрімке падіння чисельності населення, особливо у віддалених і малих селах), при якому знизився рівень добробуту та якості життя селян, незважаючи на багаті природні ресурси. Такий розвиток передбачає відродження всіх сфер життєдіяльності села, і передусім аграрного сектору економіки, а головне - селянства.

Відповідно до міжнародних тенденцій економічні й соціальні зміни насамперед повинні відповідати сталому розвитку та задоволенню суспільних потреб. Сталий розвиток сільських територій у свою чергу передбачає системну збалансовану єдність наступних компонент життя села: господарської, соціальної та екологічної, тобто охорони навколишнього середовища (табл. 1.3).

Таблиця 1.3. – Розвиток сільських територій у відповідності до Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом

Економічна сфера	Соціальна сфера	Екологічна сфера
<ul style="list-style-type: none"> • запровадження інновацій в сільському, лісовому і рибному господарствах та на сільських територіях; • фінансову підтримку виробників у районах із несприятливими природно- кліматичними умовами (наприклад, у гірських); • розвиток у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності; • підсилення малих ферм, їхніх кооперативів та молодих фермерів; • відшкодування збитків, завданих стихійними лихами; • надання податкових преференцій фермерам, які розвивають сільські території 	<ul style="list-style-type: none"> • інвестиції в інфраструктуру сільських територій; • розвиток сільського зеленого туризму; • інвестиції в освіту; • розвиток дорадчих програм та консультаційних послуг; • надання сільським жителям інформації про фінансові можливості програм розвитку сільських громад; • реалізацію програм підтримки і примноження культурної спадщини 	<ul style="list-style-type: none"> інфраструктуру сільських територій; • розвиток сільського зеленого туризму; • інвестиції в освіту; • розвиток дорадчих програм та консультаційних послуг; • надання сільським жителям інформації про фінансові можливості програм розвитку сільських громад; • реалізацію програм підтримки і примноження культурної спадщини • розвиток програм раціонального використання природних ресурсів; • перехід до органічного сільського господарства; • заохочення фермерів до екологізації їхньої діяльності та дотримання принципів сільськогосподарських доброчесних практик; • управління модернізацією сільських ландшафтів; • збереження біорізноманіття

Джерело: [4].

Розвиток євроінтеграції сприяє змінам у сільському господарстві та розвитку відносно нового напрямку досліджень в українській аграрній науці. Європейські напрямки української економіки надають аграрному сектору відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для розвитку

сільськогосподарського виробництва, створюючи додаткові переваги на ринку харчової промисловості. Серйозним кроком з позиції поглиблення торгових відносин між Україною та ЄС має стати Угода про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка сприятиме наближенню вітчизняного аграрного сектору економіки до європейських стандартів, адаптація його до Спільної аграрної політики ЄС та розширення присутності на ринку продукції українського агропродовольчого сектору нових держав-членів ЄС [17].

Європейська політика розвитку сільських територій еволюціонувала в рамках розвитку Спільної сільськогосподарської політики – від політики щодо структурних проблем аграрного сектора до політики, орієнтованої на багатофункціональність сільського господарства [6, С. 7; 12, С. 20]. Основними завданнями Спільної аграрної політики є: підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом стимулювання технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва, таких як праця, забезпечення гідного рівня життя сільського населення шляхом підвищення доходів зайнятих у сільському господарстві, стабілізація ринків, забезпечення продовольчої безпеки, забезпечення розробки прийнятної для споживачів цінової політики [1, С. 8].

Досягнення поставлених цілей забезпечується визначенням основних принципів функціонування Спільної аграрної політики, до яких належать: вільний рух товарів у ЄС та єдині ціни на ті самі товари, спільнота переваг, яка передбачає пріоритетність промислових товарів . на внутрішньому ринку над імпортною продукцією, а також фінансову співвідповідальність за ринок ЄС та цінову політику (рис. 1.1).

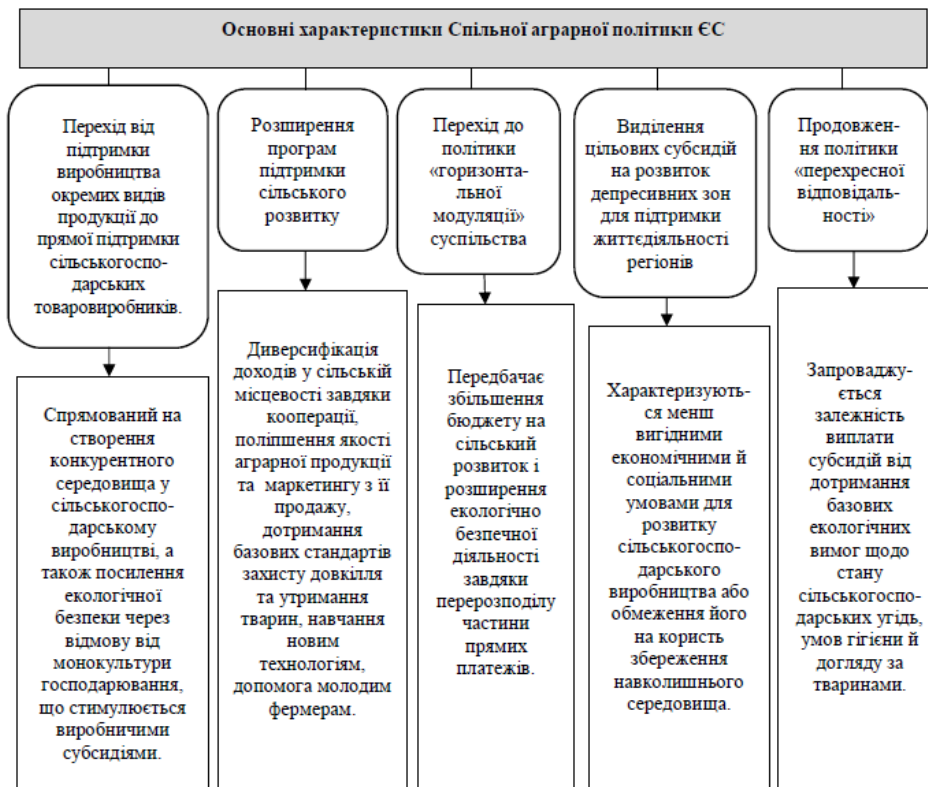

Рис.1.1. - Основні риси Спільної аграрної політики ЄС
Джерело: [9, С. 96; 20, С. 55].

Наразі в державах-членах Європейського Союзу існує 118 різних програм розвитку сільської місцевості (RRP), а також 20 окремих національних програм. 8 держав-членів ЄС бажають мати дві або більше (регіональних) програм сільського розвитку [2]. Такі показники відображають важливість розвитку сільської місцевості для держав-членів ЄС. Науковці Інституту аграрного господарства України розробили Стратегічні орієнтири сталого розвитку сільських територій України на період до 2030 року. Ці методичні рекомендації охоплюють практично всі сфери аграрного сектора економіки України:

- удосконалення управління сталим розвитком сільських територій;
- створення оптимальної мережі сільських розселень та підвищення повторюваності населення;
- соціальний захист сільського населення;
- поліпшення житлових умов;
- розвиток транспортної інфраструктури;
- наявність загальної освіти в селі;

- забезпечення сільських жителів якісним медичним обслуговуванням;
- забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення;
- диверсифікація сільського господарства;
- розвиток підприємництва та малих форм сільського господарства в сільській місцевості;
- розвиток сільського туризму та відпочинку на селі;
- розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації;
- раціональне використання потенціалу природних ресурсів сільської місцевості;
- антропогенно-екологічна безпека сільської місцевості;
- фінансова підтримка сталого розвитку сільських територій;
- матеріально-технічне забезпечення сталого розвитку сільської місцевості;
- інвестиційно-інноваційне забезпечення сталого розвитку сільських територій;
- розвиток сільськогосподарської інформаційно-дорадчої діяльності.

Наведені стратегічні орієнтири сталого розвитку сільських територій України на період до 2030 року ґрунтуються на системному та фундаментальному підході. Важливим фактором успішної реалізації стратегічних припущень є формування моніторингу сталого розвитку сільських територій та впровадження в практику управління ефективних механізмів прогнозування та контролю на різних рівнях управління розвитком [36]. На рис. 1.2 представлено основні особливості розвитку сільських територій у контексті стратегії «Європа 2020».

Важливу роль у розвитку країни та реалізації її потенціалу відіграє зовнішньоекономічний вектор, специфіка зовнішньої політики, міжнародні торгові партнери та активність співробітництва з ними. Сучасний світовий економічний простір сприяє інтеграції країн як в економічному, так і в політичному плані, зміцненню торговельних відносин, кооперації та

кооперації між ними. Країни, які залишаються поза цими процесами, не можуть залишатися конкурентоспроможними в довгостроковій перспективі, особливо якщо їхній внутрішній економічний потенціал невикористаний або неефективно використовується. Економічна інтеграція з такою асоціацією країн, як Європейський Союз, має набагато більше позитивного потенціалу, ніж негативного. Економіка країн ЄС функціонує здебільшого на основі конкуренції, прагнення підприємств до максимальної конкурентоспроможності та лідерства, яке базується на якості [53].

Рис. 1.2. - Сільський розвиток у контексті стратегії «Європа 2020». Джерело: [6, С. 26].

Такий підхід став можливим завдяки багаторічному розвитку ринкової економіки, насиченню ринку, еволюційному відбору кращих компаній і реалізації через економічний потенціал своїх країн. Переваги європейської інтеграції полягають насамперед у знятті сучасних адміністративних бар'єрів між країнами, які перешкоджають зміцненню економічного співробітництва, руху товарів, послуг, капіталу, робочої сили тощо [9, С. 95]. Це не означає, що ці бар'єри повністю блокують окремі потоки, але вони суттєво ускладнюють їх і зменшують обсяги, які потенційно можуть бути значно більшими.

Україна має значний потенціал розвитку, який в основному стосується сільської місцевості. Водночас наявність суттєвих проблем у багатьох сферах господарювання не дозволяє повноцінно його використовувати. Сучасний розвиток сільської місцевості України відбувається в умовах загострення

значної кількості проблем у різних сферах життя. Як наслідок, з року в рік зростає значення заходів, спрямованих на покращення соціально-економічного становища рідного села. У цьому контексті особлива роль відводиться євроінтеграційній політиці України та її наближенню до стандартів ЄС за показниками розвитку сільських територій [57].

З точки зору перспектив євроінтеграції для розвитку української провінції варто розглянути функціонування інституційної пастки «віртуалізації євроінтеграційних зусиль», яка є результатом самокоординаційного механізму взаємодії між владою та ін. інституції, політичні партії, бізнес і суспільство, де реальні інтереси одних можуть взаємно узгоджуватися з життєвими потребами, інших лише у сфері віртуальної інтеграційної діяльності. Це означає, що справжня європейська інтеграція перешкоджає «інституційній імітації» з боку деяких лобістських груп, особливо тих, що представлені в державних органах, які прагнуть зберегти свій вплив через створення квазіефективних політичних інституцій, які блокують впровадження інституційних норм ЄС в Україні [10, с. 117], оскільки це загрожує їхньому існуванню та діяльності в нинішньому форматі. Така ситуація перешкоджає реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави, перешкоджає ефективному та багатофункціональному розвитку її сільських територій на основі зниження рівня адміністративних бар'єрів та проявів корупції, підвищення якості інформації та аналізу. підтримка сільської економіки та розвиток інститутів громадянського суспільства.

Розвиток сільської місцевості України є одним із пріоритетів державної політики України, спрямованої на вирішення економічних, соціальних, побутових, екологічних, гуманітарних, демографічних та інших проблем жителів українського села, які становлять значущу а в деяких регіонах більшість, частина населення держави.

Сучасна фінансова політика розвитку сільських територій має реалізовуватися за умови взаємодії державних ресурсів, бізнесу (інвесторів) та населення та має бути спрямована на стимулювання підприємництва,

створення нових робочих місць, створення сприятливого інвестиційного клімату тощо, що зрештою забезпечить незалежний розвиток громад у сільській місцевості [53].

Реалізація європейської політики розвитку сільських територій ґрунтується на взаємодоповненні повноважень органів державної влади та всіх елементів розвиненої мережі фінансових і державних інституцій, професійних, наукових та дорадчих асоціацій, які беруть участь у забезпеченні розумного, сталого та комплексного розвитку сільської місцевості.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

2.1. Загальна характеристика показників та чинників розвитку сільських територій

Складність розвитку сільських територій пов'язана з низкою системних і структурних обмежень, зокрема [22]:

- відсутність комплексної та узгодженої державної політики, спрямованої на розвиток сільських територій з урахуванням їх проблем і перспектив розвитку, а також низька ефективність діяльності органів місцевого самоврядування;
- недостатня державна фінансова підтримка існуючих програм розвитку села; слабкість кредитної та інвестиційної систем розвитку села;
- низький рівень соціально-економічного обслуговування села;
- низький рівень якості та доступності первинної медичної допомоги;
- низький рівень диверсифікації сільської економіки;
- низька прибутковість і конкурентоспроможність дрібних і середніх фермерів, низький ступінь кооперації в сільській місцевості;
- низький рівень технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва та нехтування екологічними вимогами у виробничих процесах;
- обмеженість можливостей збільшення доходів сільського населення та низька підприємницька ініціатива, а також відсутність умов для розвитку альтернативних сфер підприємництва та їх подальшої диференціації в сільській місцевості;
- брак знань та навичок територіальних громад щодо ініціювання та участі в проектах місцевого розвитку;
- низький рівень інформаційного забезпечення ефективного функціонування громади та створення позитивного іміджу з урахуванням специфіки та переваг розвитку села;

- обмеженість ресурсів для вирішення проблем розвитку села тощо. В сучасних умовах спостерігається негативний стан сільських територій, що пов'язано з наявністю факторів негативного впливу на їх розвиток.

Значний вплив має стан їх інфраструктурної бази, який в Україні характеризується певними проблемними моментами, зокрема неналежним дорожньо-транспортним сполученням, недостатньою кількістю ринкової, фінансової, підприємницької, інноваційної, соціальної, побутової, комунікаційної та культурної інфраструктури. про розвиток сільських територій. Це, у свою чергу, ускладнює розвиток підприємницької діяльності, створення міжекономічних кластерів, налагодження транскордонного співробітництва та подальше поглиблення диверсифікації сільського розвитку.

Перед війною сільське господарство України виробляло 10% ВВП, давало роботу 14% робочої сили і становило 41% загального експорту. Війна почалася якраз перед початком посівної кампанії весни 2022 року, яка дуже сильно вдарила по аграрному сектору.

Станом на 24 лютого 2023 року збитки та збитки в агросекторі України оцінено в 40,2 млрд доларів США. При цьому сума збитків склала 8,72 млрд доларів, а загальні збитки склали 31,50 млрд доларів.

Збитки включають часткове або повне знищення машин і обладнання, складських приміщень, худоби, рибальства та аквакультури, багаторічних насаджень та викрадених ресурсів і продукції виробництва. Найбільшим джерелом загальних збитків є пошкодження машин та обладнання, на другому місці – викрадені засоби виробництва та пошкоджені складські приміщення.

Втрати від війни передусім включають втрату прибутку українських фермерів та сільськогосподарських підприємств через зменшення обсягів виробництва (наприклад, незібраного врожаю), закупівельних цін (через збої в експортній логістиці), вищі додаткові виробничі витрати (наприклад, добрива та паливо, витрати на рекультивацію забруднених земель). після їх обстеження, розмінування та звільнення) [47].

Останнім часом багато дослідників привертають увагу і до інших проблемних питань розвитку села. За останні 50 років з карти України зникло 13,5 тис. сільських населених пунктів, тобто кожне третє село. Негативні тенденції зменшення кількості сільських населених пунктів спостерігались у 1980-1990 рр., коли щорічно зникало 85 сіл. Спостережувані тенденції меншою мірою стосуються 1990-2000 років – 65 найменувань. У 2000-2010 рр. відбулося різке скорочення кількості сіл, яка становила 282. В останнє десятиліття (2011-2021 рр.) темпи зменшення їх кількості дещо сповільнилися (78 сіл) (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1. - Кількість адміністративно-територіальних одиниць України за період 1970-2021 рр.

(на початок року)

Роки	Міста, од.	Селища міського типу, од.	Райони, од.	Сільські ради/ Об'єднані територіальні громади ^{***} од.	Сільські населені пункти, од.	Кількість жителів з розрахунку на одну сільську раду/ територіальну громаду ^{***} , осіб	Середня людність сільського поселення, осіб
1970	385	857	476	8571	31410	2328	683
1979	406	901	477	8503	29806	2258	646
1989	434	927	479	8878	28768	1926	595
1990	436	927	479	8996	28804	1846	589
1991	436	925	481	9211	28845	1673	584
2000	448	894	490	10253	28739	1536	560
2001	451	893	490	10263	28651	1551	557
2010	459	885	490	10278	28457	1395	504
2011	459	885	490	10278	28450	1402	507
2020	461	882	490	841 ^{***}	28376	15176	450
2021	461	882	140 ^{**}	1469 ^{***}	28372	8597	445

Примітка.

* Сформовано і розраховано за джерелами: [47].

** Реорганізація районів розпочалася з грудня 2020 р.

*** Згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р., громади визначено адміністративно-територіальними одиницями базового рівня.

Слід зазначити, що останнім часом проводяться дії щодо реорганізації територіального устрою. Так, відповідно до постанови №3650 «Про утворення та ліквідацію районів», прийнятої Верховною Радою України 17 липня 2020 року, реформовано адміністративно-територіальний устрій на субрегіональному (районному) рівні. При цьому закрито 490 та 136 округи.

Реорганізація повітів почалася в грудні 2020 року, після набрання чинності Закону про розмежування повноважень і ресурсів між повітами та гмінами [44]. Існував функціональний баланс повноважень, більшість з яких були передані об'єднаним територіальним громадам від влади повітового рівня.

За статистичними даними, за роки незалежності України зникло 473 сільських населених пункти, кількість сільського населення значно зменшилася. Таким чином, у вказаний період значно знизилися показники середньої осілості сільського населення. Якщо у 1991 році в середньому на населений пункт припадало 584 особи, то на початок 2021 року – 445 осіб, тобто в 1,3 раза менше, ніж за аналізований період. Дослідження показує, що станом на початок листопада 2021 року в Україні є 542 «мертвих» села, в яких немає офіційно зареєстрованого жителя [30]. У результаті, однак, статистика покинутих сіл може демонструвати вкрай негативні тенденції, адже значна частина з них не знята з державного обліку. До основних проблем у розвитку мережі сільських поселень можна віднести як міграцію сільського населення, і більшою мірою сільської молоді, так і адміністративні маніпуляції, в контексті яких у 1960-1970-х роках проводилась політика «безперспективності». «використано сіл, які злилися з т. зв «центральні поселення», а також відселення жителів із зони радіаційного забруднення тощо [45]. Нині загострилися проблеми розвитку села через низьку зайнятість населення, катастрофічних масштабів набули міграційні процеси, пов'язані з виїздом працездатного населення за кордон, особливо процеси вимушеної міграції в умовах воєнних дій в Україні.

Сфера аграрного господарства є основою життєдіяльності сільських жителів, яка відіграє важливу роль у формуванні сталого розвитку сільських територій, регіонів і країни в цілому. Проте в умовах воєнного стану процеси управління сільським господарством є складними, переважно на окупованих територіях чи на передовій, яка характеризується постійними змінами. За таких умов, за інформаційними даними, складним є процес коригування посіву озимих сільськогосподарських культур, посіяних під урожай 2022 року.

Наприклад, якщо у 2021 році посіяли 192 тис га ярої пшениці, цього року – майже 200 тис. гектарів; сої – 1300000 га та приблизно 1250000 га відповідно. Тенденції змін у розвитку ринку сільськогосподарської продукції стосуються деяких культур, призначених для експорту, зокрема соняшнику, урожай якого за минулий період (2021 рік) суттєво зменшився на 1809,7 тис. шт. га (разом 4700 тис. га). Те ж саме стосується і вирощування кукурудзи, яка скорочується з 5 500 000 га (2021 р.) до 4 600 000 га (2022 р.), в основному через складнішу логістику кукурудзи [35]. Питання про негативні тенденції у вирощуванні кукурудзи актуалізують і сучасні прогнози, оцінені іноземними експертами, які наголошують, що відмова від вирощування цієї рослини стане світовим трендом у сезоні 2023 року через необхідність її сушіння, що потребує великих обсягів роботи. . енергії, зокрема газу [3].

При певних позитивних зрушеннях у розвитку сільської місцевості більшість населення України позбавлена можливості отримувати якісні соціально-побутові, медичні та культурні послуги, які надаються на значно вищому рівні у містах та відповідних регіонах. Такий стан інфраструктури сільської місцевості суттєво обмежує можливості її розвитку та зумовлює незбалансованість і недосконалість умов її розвитку відповідно до сучасних вимог і потреб села. Що стосується розвитку аграрної сфери, то в умовах воєнного стану суттєві негативні тенденції пов'язані з неможливістю перспективного планування сільськогосподарського виробництва, матеріально-технічних ресурсів, зокрема завдання створення запасів паливно-мастильних матеріалів. є гострим. При цьому необхідно чітко окреслити підходи до формування структури посівних площ під сільськогосподарські культури, спрямовані насамперед на забезпечення внутрішнього ринку продовольчих товарів, а також підвищення рівня адаптації сільськогосподарського виробництва до нових умов господарювання.

До чинників, що впливають на розвиток сільських територій, належать зокрема:

1. Соціальні, що впливають на населення, погіршують/поліпшують матеріальний добробут громадян, які проживають у сільській місцевості, забезпечують їм високий і стабільний рівень зайнятості.

2. Інформаційно-цифрові фактори включають використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією про наявні земельні ресурси, їх типи, картографічні межі тощо. Слід зазначити, що в Україні оцифрування землі проект вже розпочато. Мінцифри підтримує такі ініціативи. Наразі триває робота над системним рішенням моніторингу земель, яке уможливить роботу на державному рівні та міжвідомчу співпрацю [62].

3. Фактори інституційних змін за А.В. Руснаком пов'язані з відносинами власності, управління та використання земельних, водних ресурсів, виробничих об'єктів, інфраструктури та інших, що беруть участь у системі багатофункціонального розвитку села, пов'язані з організацією влади та управління на місцевому, регіональному та сільському територіях у цілому [46].

4. Туристично-рекреаційні чинники характеризуються взаємозалежністю системи елементів сільського туризму, виробництва та просування окремого регіонального туристичного продукту, який має властивість оновлення та постійного розвитку в умовах мінливого конкурентного середовища в рамках конкретної сільської місцевості.

5. Інвестиції. Інвестиції в землю в межах сільської місцевості є необхідними, логічними і природними, «...без вкладення фінансових ресурсів у землю не буде відбуватися виробничий процес, тому інвестиції в землю в сільському господарстві все одно будуть – мова йде лише про збільшення інтересу підприємців у сільськогосподарській діяльності та цільове використання землі в процесі господарювання» [50].

6. Територіальні (регіональні) фактори характеризуються автономією та зростанням значення регіонів на рівні різних територіальних одиниць, що супроводжується інституційними змінами [55].

7. Виробничі ресурси сільської місцевості характеризуються впливом не лише на економіку країни, визначаючи рівень продовольчої та економічної безпеки, а й визначальним чином на рівень і якість життя сільського населення [31].

8. Економічні чинники в сільській місцевості стимулюють розвиток, насамперед, сільськогосподарського виробництва [21].

Зазначимо, що виокремлення сільських територій у межах їх типів, сукупність факторів, що впливають на їх розвиток, функції, які вони виконують у сучасному ринковому суспільстві, з урахуванням останніх тенденцій розвитку в цілому створюють платформу для диференціації сільських територій і сільського розвитку [61].

«Платформа диференціації сільського розвитку» включає врахування взаємодії всіх структурних елементів розвитку території, новітніх тенденцій, специфіки земельних ресурсів незалежно від типу території: гірської, горбистої та рівнинної. Відправною точкою формування та реалізації процесу розвитку сільських територій є задоволення потреб населення, що проживає на цій території, та суб'єктів господарювання, що діють у її межах. Раннє виявлення позитивного/негативного впливу на розвиток території забезпечує її економічний розвиток/занепад.

Відзначаємо, що важливо вчасно надавати фінансову підтримку розвитку сільських територій, що особливо продемонстрували країни ЄС. Наприклад, обсяги та структура видатків Європейського Союзу на розвиток сільських територій визначаються в рамках таких нормативних документів: «Стратегія інтелектуального та сталого розвитку, що сприяє соціальній активності», «Інноваційний союз», «Європейська програма боротьби з бідністю», «Ресурсоефективна Європа». Основною метою існуючої нормативно-правової бази є полегшення доступу до фінансування науково-інноваційної діяльності та розвитку сільських територій.

Беручи до уваги ці документи, Європейська Комісія адаптувала діяльність SAP держав-членів ЄС у листопаді 2010 року:

1. Підвищення рівня знань у сільському та лісовому господарстві.
2. Підвищення рівня конкурентоспроможності сільського господарства.
3. Підтримка організації логістичного ланцюжка та управління ризиками при реалізації сільськогосподарської продукції.
4. Збереження та поліпшення стану екосистем.
5. Ефективне використання сировини та перехід на безвідходне виробництво сільськогосподарської продукції.
6. Збільшення кількості робочих місць у сільській місцевості тощо [1, С. 49].

2.2. Аналіз складових забезпечення розвитку сільських територій в умовах європейської інтеграції

Основними структурними елементами сільського розвитку є територіальні громади, місцевий бізнес та громадянське суспільство, що діють на конкретній території (рис. 2.2).

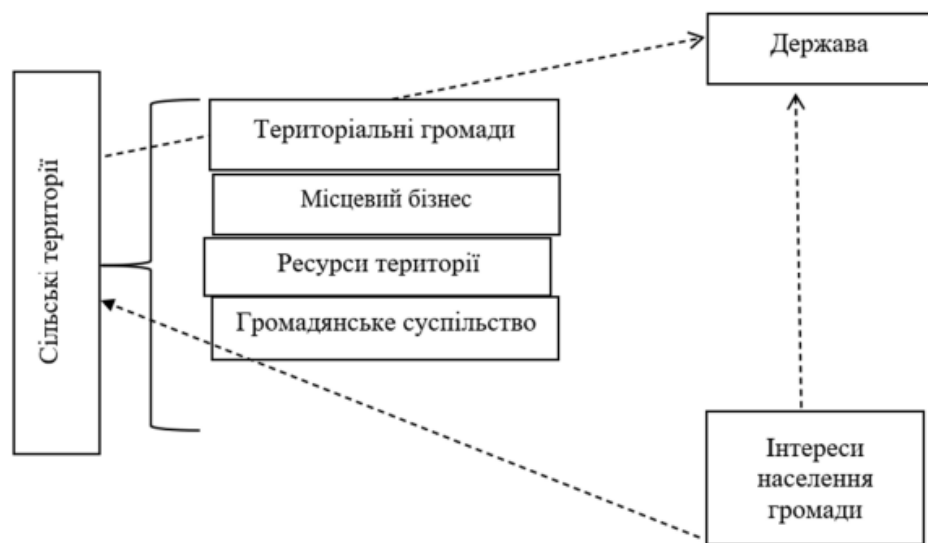

Рис.2.2. – Елементи сільських територій
Джерело: [61].

Слід зазначити, що інтереси населення громади має підтримувати держава у вигляді її органів. Нагадуємо, що протягом 2014-2020 років в Україні було розроблено інституційну базу для реалізації реформи децентралізації, удосконалено чинні нормативно-правові документи та підготовлено нормативно-правові документи, необхідні для її практичної

реалізації. Зокрема, Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (04.01.2014), Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та внесено зміни до Розпорядження про бюджет та податкову – щодо фінансової децентралізації.

Вони спрямовані на забезпечення механізму формування території, децентралізацію сільського бюджету, передачу виконавчої влади місцевому самоврядуванню для раціоналізації фінансів, вирішення необхідних першочергових завдань у сфері забезпечення населення села та його території. На цій основі остаточно вирішено питання власності на природні ресурси та наявне майно з урахуванням інтересів громадян та територіальної громади. У роки реформи 2014–2020 було створено 1070 місцевих громадських організацій, до яких добровільно приєдналися 4882 громади. З них перші місцеві вибори відбулися у 936 ОТГ. Завдяки запровадженню міжмуніципального співробітництва муніципалітети отримали можливість консолідувати зусилля та реалізовувати спільні проекти. Зокрема, 1354 територіальні громади уклали 604 договори про співпрацю [43].

Основними умовами ефективного функціонування сільської місцевості є:

- Створення безперешкодного середовища в сільській місцевості, що забезпечує реалізацію та дотримання ефективної державної та муніципальної політики, спрямованої на усунення перешкод для повноцінної участі громадян в економічній діяльності і суспільне життя. Це, у свою чергу, забезпечить захист їхніх прав та покращить умови життя і добробуту сільського населення, зменшить загальну соціальну напругу та сприятиме прискоренню економічного розвитку країни.

- Трансформація сільських територій відповідно до цілей Європейського зеленого курсу, тобто максимально можливого виробництва та постачання чистої, доступної та безпечної енергії, забезпечення енергоефективності в громадських і житлових будівлях. На це держава вже надає кредити. Зокрема,

Ощадбанк та Укргазбанк ще у 2021 році почали надавати «теплі кредити» населенню, частину з яких відшкодовуватиме держава, а саме: 35% – на енергозберігаючі заходи в приватних будинках; 20% – на твердопаливні котли (35% – на субсидії). Більше того, у 2021 році діяльність програми було розширено. Українці мають унікальну можливість отримати державну підтримку, встановивши такі пристрої: системи накопичення електроенергії (системи накопичення енергії); електрозарядні пристрої для електромобілів; розумні лічильники електроенергії [51].

- Покращення інфраструктури сільської місцевості характеризується рівнем забезпеченості основними об'єктами, який визначається співвідношенням наявної кількості об'єктів інфраструктури до потреб населення. Інфраструктуру сільської місцевості формує сукупність відповідних підприємств, установ та окремих об'єктів, розташованих у сільській місцевості. Нагадаємо, що інфраструктура складається з 16 інтегрованих філій, які в свою чергу мають понад 50 підрозділів [51].

Соціальна інфраструктура сільської місцевості характеризується широкою розгалуженою мережею підприємств, закладів і закладів, значною, вищою, ніж у містах, часткою об'єктів малої потужності, часткою сезонних і пересувних форм обслуговування, нижчим техніко-технологічним рівнем об'єктів, розташованих безпосередньо в сільській місцевості [52]. Тому в рамках інфраструктури основна увага приділяється соціально-економічним і соціально-культурним групам галузей у сільській місцевості. При цьому до соціально-культурних сфер належать культура, фізичне виховання, освіта, спорт, мистецтво, охорона здоров'я, рекреація та сільський туризм, а до соціально-економічних сфер орієнтовано розвиток і вдосконалення функцій робочої сили. В сучасних умовах актуальним є покращення інфраструктури сільської місцевості, що спрямоване на зниження рівня безробіття та залучення молоді до розвитку села, підвищення якості та доступності медицини та освіти, підтримку пайовиків, започаткування та активний розвиток кооперативний рух. Умовою розвитку сільських територій є вплив

різних суб'єктів: підприємців (виробників, фермерів тощо); інвестори (вітчизняні та іноземні); стан на них, які згруповані та систематизовані в табл. 2.2.

Таблиця 2.2. – Суб'єкти впливу на розвиток сільських територій

Група	Суб'єкт впливу	Напрямок впливу
1	Підприємці	Підприємства, організації, які розміщені в межах сільських територій
2	Інвестори	Підприємства, організації, інфраструктура сільських територій
3	Держава	Інфраструктура сільських територій, земельні ресурси

Джерело: [61].

Суб'єкти підприємницької діяльності мають значний вплив на розвиток сільської місцевості, особливо якщо вони розташовані на цій території, адже вони роблять свій внесок у податок територіальних громад. Такий підхід є універсальним у вирішенні проблем сталого сільського розвитку в усіх розвинених країнах. За дослідженнями Скиби Т.В. «...суб'єктам підприємницької діяльності не потрібен значний початковий капітал, вони здатні за певної підтримки швидко та ефективно вирішувати проблеми, боротися з монополізацією ринку, стимулювати розвиток конкурентного середовища тощо. Крім того, це дає селянам можливість забезпечувати належний рівень доходів, адаптуватися до мінливих економічних умов, долаючи її стихійність, характерну для сучасного стану сільської економіки, та спрямовувати її на сталий розвиток і довгострокову ефективність» [48, 56]. Розвиток підприємницької діяльності на селі сприятиме фінансовій підтримці та соціально-економічному відродженню села, розвитку ринкової інфраструктури, забезпечуватиме реалізацію підприємницької ініціативи шляхом використання переваг сільської місцевості. Інвестори забезпечують ефективну роботу та розвиток сільськогосподарських підприємств, адже інвестиційні кошти сприяють підвищенню продуктивності сільського господарства, збільшенню обсягів їх виробництва та збільшенню виробничого потенціалу підприємства. Держава забезпечує процес виявлення проблем, розробки та реалізації нових та діючих цільових програм розвитку села. Водночас важливо усунути негативні сигнали у процесі становлення та

розвитку сучасного села та сільського господарства, які створюють можливі загрози та перспективи економічного розвитку нашої країни.

Зазначимо, що до початку повномасштабної війни, тобто за підсумками 2021 року, Україна була на другому місці у світі з експорту зерна, поступаючись лише США. Крім того, після вступу України до СОТ вона отримала державну підтримку заходів із розвитку сільських територій, що сприятиме розвитку сільського господарства на селі. Загалом завдяки дієвій державній підтримці підприємництва на селі вдається забезпечити зростання доходів населення та покращити якість життя сільського населення. З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію нашої країни сільська місцевість східного регіону та агропромисловий комплекс України загалом опинилися у вкрай складних умовах. Найбільшою загрозою для економіки та виживання країни в умовах війни було б повне припинення посівної. Тому уряд терміново підготував низку законодавчих новацій, які мають на меті захистити агросектор під час воєнного стану та максимально стабілізувати ситуацію. Зокрема, запропонований спрощений порядок поширюватиметься на передачу в оренду всіх земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім тих, що перебувають у постійному користуванні громадян та фізичних юридичних осіб, громадських організацій тощо.

Україна, як країна, що йде на шляху євроінтеграційних процесів, скоригувала власні цілі, що призвело до формування новітніх тенденцій розвитку сільських територій:

1. Забезпечення сталого розвитку аграрного комплексу України шляхом впровадження та підтримки впровадження екологічного виробництва як одного з найважливіших і найперспективніших напрямків реалізації сучасної державної аграрної політики.

2. Мотивація розвитку сільського господарства забезпечується мотивацією працівників та інвесторів. При цьому основними мотивами працевлаштування працівників у сільськогосподарські підприємства є: оплата

праці, доходи від власності, умови праці, професійний і кар'єрний розвиток, право на участь у вирішенні економічних проблем, користування соціально-культурними послугами підприємства [13].

3. Ефективна та прозора система державної підтримки. Держава навіть в умовах воєнного стану активно працює в цьому напрямку. Зокрема, Кабінет Міністрів вніс зміни до чинних рішень щодо державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання з метою створення єдиного підходу до реалізації програм пільгового державного кредитування та лізингу, а також розширення можливостей та масштабів цих програм. Постановою уряду врегульовано термінологію раніше прийнятих рішень щодо реалізації державних програм «Доступні кредити «5-7-9%», «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%» та надання кредитної підтримки на ринку, базові портфельні гарантії тощо. Це дає змогу створити єдиний підхід у практичному застосуванні цих положень у сфері надання суб'єктам господарювання державної фінансової підтримки [56].

4. Реалізація програм соціального партнерства забезпечується шляхом реалізації колективних відносин між соціальними партнерами за участю трудових колективів у створенні умов праці; в управлінні організаціями, в яких вони працюють; у сфері укладання та виконання колективних договорів і колективних угод на загальнодержавному, регіональному та галузевому рівнях; щодо діяльності профспілок та інших представницьких органів трудового колективу у соціально-трудовах відносинах; про створення та діяльність об'єднань роботодавців; при вирішенні індивідуальних і колективних трудових спорів. Тому предметом соціального партнерства є питання соціально-економічного та трудового спектру, в рамках яких соціальні партнери укладають угоди.

5. Децентралізація, яка забезпечує «...подолання економічної роздробленості, дезінтеграційних процесів, асиметрій і диспропорцій у розвитку сільських територій, під впливом яких значна їх частина

зруйнувалася, а відносини між органами державної влади та сільськими громадами залишилися без змін» [5].

Слід зазначити, що в умовах децентралізації сільські території розвиваються з урахуванням активної та відповідальної позиції територіальних громад, які разом із місцевим бізнесом та організаціями громадянського суспільства забезпечують розвиток своєї території. Як свідчать дослідження С. І. Белея, «...розвиток села — це спосіб управління сільською територією, який задовольняє соціальні, економічні та екологічні потреби сільського населення».

Успішний розвиток села потребує комплексного підходу до вирішення проблем та сумлінного виконання обов'язків. Завдяки цьому підвищується ефективність використання бюджетних коштів, що є прямим і доцільним шляхом до стабілізації соціально-економічної ситуації в державі.

Тому розвиток сільських територій, що є елементом аграрної політики України, має бути орієнтованим на безвідходне виробництво сільськогосподарської продукції, безпечне біологічне виробництво та дотримання вимог концепції сталого розвитку. Це, в свою чергу, дозволить знизити рівень шкідливих викидів у навколишнє середовище, покращити рівень екології та зберегти та покращити загальний стан природних ресурсів.

Загалом на розвиток сільських територій впливають соціальні, інформаційно-цифрові, туристично-рекреаційні, інвестиційні, територіальні (регіональні), виробничо-економічні фактори, а також фактори інституційної трансформації. Вони можуть мати як позитивний, так і негативний вплив. Усе залежить від ефективності та можливості їх контролю, раціональності використання тощо.

У цілому, можна зробити висновок про те, що сільська місцевість є невід'ємною частиною успішної економіки України як сучасної європейської аграрної держави. Тому підтримка сільських жителів та сприяння розвитку села є пріоритетом діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Для відродження колишнього потенціалу села недостатньо

ініціативи представників великого та малого бізнесу – потрібна державна підтримка та чітко визначена стратегія розвитку на найближчу та віддалену перспективу. Розвиток села починається з кожного, хто там живе, з його внеску, з розвитку малого та середнього підприємництва, яке буде не тільки приносити прибуток, а й працювати на людей. Враховуючи специфіку сільських територій, їх унікальний потенціал, наявні ресурси та раціональність їх використання, можна охопити вітчизняних та іноземних інвесторів, виробників та іноземних донорів.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Обґрунтування пріоритетів комплексного розвитку сільських територій

Зараз Україна переживає важкі часи, коли економічна система країни та її регіонів деформується через військові дії та постійні обстріли. Спостережувані процеси суттєво вплинули на забезпечення економічної безпеки країни, а більшість негативних тенденцій стосувалися важливих показників економічного розвитку, а саме рівня ВВП та споживчої інфляції, тобто т.зв. всі макроекономічні показники, наприклад показники рівня життя населення.

Проблеми сільської місцевості негативно впливають на розвиток сільської місцевості, обмежують можливості формування та використання соціально-економічного потенціалу села, призводять до проблем у сільськогосподарському виробництві та супроводжуються руйнуванням традиційного укладу життя на селі. село [18]. До основних проблем, які гальмують розвиток сільської місцевості, відносяться:

- економічні (монофункціональність сільського господарства, орієнтована переважно на розвиток сільського господарства за рахунок виробництва продукції з низькою доданою вартістю (сировини));
- соціальні (розпад соціальної інфраструктури, погіршення демографічної ситуації, скорочення поселенської мережі, високий рівень безробіття, низький рівень і якість життя населення, економічна міграція населення);
- екологічні (зменшення біорізноманіття, виснаження ґрунтів і мінеральних ресурсів, поширення ерозійних процесів, забруднення біологічними, промисловими та побутовими відходами);
- інституційні (неефективний менеджмент, відсутність спеціалістів з розробки та впровадження інноваційних проектів, низький рівень

інформаційно-консультативного забезпечення розвитку територій, відсутність інфраструктури та програм фінансової підтримки розвитку та інвестицій).

Забезпечення синергії економічної, соціальної, екологічної та інституційної складових розвитку сільських територій забезпечує комплексність розвитку сільських територіальних громад, його збалансованість та повноцінність. Погоджуємось з тим, що комплексний розвиток сільських територій – це процес стабільного функціонування сільських територіальних громад шляхом забезпечення ефективного розвитку економічних, соціальних, екологічних та розселенських елементів на основі використання місцевих ресурсів (трудових, земельних, водних, лісових, корисних копалин) [59].

Перспективи розвитку українського села й забезпечення рівноваги його економіки істотно залежать від державного регулювання. Значним ментально-психологічним бар'єром, який перешкоджає утвердженню модернізаційної парадигми розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції, виступає зневіра селян у можливості змін у власній державі. Важливими напрямками Політики розвитку сільських територій в Україні, окрім європейських принципів, повинні стати й інші дієві заходи (рис. 3.1.).

Для сільських територій України активізація диверсифікації видів економічної діяльності є єдиним шляхом забезпечення сільського населення джерелами доходів і стимулом до подальшого проживання у них. Крім того, розвиток сільських територій потребує залучення значних інвестицій. Інвестиції у сільське господарство сприяють розвитку економіки, вирішенню соціально-економічних проблем і зміцненню продовольчої безпеки держави. Європейські країни є основним джерелом прямих іноземних інвестицій, і великі європейські й американські аграрні компанії планують значно збільшити свої інвестиції у найближчі роки, незалежно від політичної невизначеності в Україні.

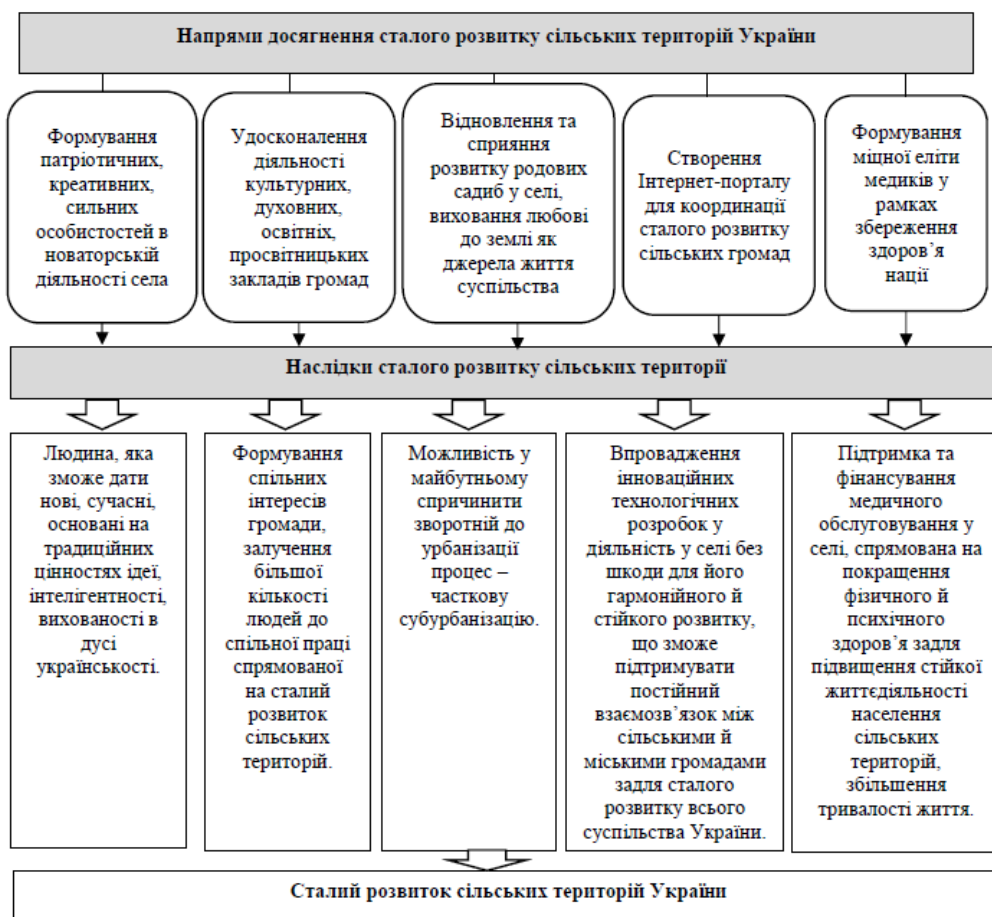

Рис. 3.1. - Цілі розвитку сільських територій України на засадах сталості
Джерело: [6, с. 42-45].

Таблиця 3.1. - Основні напрями сільського розвитку в Україні в умовах євроінтеграції

№ з/п	Назва	Характеристика
1	<i>Комплексність</i>	У проєктах економічного розвитку розглядати всі можливі види господарської діяльності, здійснення яких може підвищити дохід сільського населення.
2	<i>Відкритість</i>	Під час розробки проєктів необхідно використовувати методи інтерактивного планування за участю населення через обговорення в засобах масової інформації, на сільських зборах, «круглих столах».
3	<i>Активна участь місцевого населення</i>	У процесі розробки й реалізації проєкту повною мірою використовуються знання, досвід й уявлення населення, враховуються особливості економічної та соціальної поведінки різних соціальних груп, забезпечується збалансованість їхніх інтересів.
4	<i>Використання місцевих ресурсів</i>	Мобілізація місцевих фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, що має першочергове значення для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів.
5	<i>Інституціоналізація проєктних рішень</i>	Передача функцій із реалізації проєкту й управління місцевим адміністраціям.

Джерело: [12].

У табл. 3.2. наведена інформація щодо обсягу прямих іноземних інвестицій в Україні з 2010 р. по 2020 р.

Таблиця 3 .2. – Прямі іноземні інвестиції в Україні у 2010-2020 рр., млн дол. США

Роки	В Україну	Абсолютний приріст (поточний рік (+/-) до попереднього)	З України	Абсолютний приріст (поточний рік (+/-) до попереднього)	Сальдо	Відносний приріст (поточний рік / до попереднього)
2010	6495	1679	736	574	5759	23,7%
2011	7207	712	192	-544	7015	21,8%
2012	8401	1194	1206	1014	7195	2,6%
2013	4499	-3902	420	-786	4079	-43,3%
2014	410	-4089	111	-309	299	-92,7%
2015	2961	2551	-51	-162	3012	907,4%
2016	3284	323	16	67	3268	8,5%
2017	2202	-1082	8	-8	2194	-32,9%
2018	2355	153	-5	-13	2360	7,6%
2019	3070	715	648	653	2422	2,6%
2020	-343	-3413	56	-592	-399	-116,5%

Джерело: [12].

Узгодження стандартів аграрної політики з прозорими та передбачуваними принципами регулювання сприятиме покращенню інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки для європейських партнерів. Значний потенціал агропромислового комплексу також пов'язаний із об'єднанням сільгоспвиробників з України та ЄС у виробничі ланцюги та канали збуту. Це дозволить підвищити продуктивність агропромислового комплексу за рахунок трансферу сучасних технологій та практик ЄС, збільшити масштаби діяльності з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, покращити умови доступу до світових ринків.

Загалом, сталий економічний розвиток є об'єктивною необхідністю подальшого розвитку трудових відносин у світі. Як відомо, основою для визначення цілей сталого розвитку сільського господарства стала концепція його багатofункціональної ролі, згідно з якою сільське господарство виконує багато функцій у суспільстві – виробництво безпечних та екологічних продуктів харчування; підтримка сталого розвитку сільських територій, насамперед захист та покращення стану довкілля. Ця концепція була прийнята на конференції ФАО (у 2003 році Україна стала членом цієї міжнародної організації з питань продовольства та сільського господарства) у Нідерландах (Маастрихт) у вересні 1999 року [20, с.56].

В умовах кризи європейської та глобальної системи безпеки, а також кризи європейського простору дослідження механізмів розвитку аграрного сектору національної економіки в сучасних реаліях інтеграційних процесів є вкрай доцільним. Одним із таких сучасних механізмів є функціонування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Науковий інтерес викликав сучасний стан сільського господарства та його «реакція» на відкриття ринків ЄС для української сільськогосподарської продукції, а також перспективи подальшої інтеграції [64, С. 44].

Цей розвиток включає покращення соціально-економічних умов у сільській місцевості шляхом покращення можливостей працевлаштування, підвищення доходів домогосподарств та мобільності їх членів [8, С. 154]. Розвиток сільських територій на засадах сталого розвитку – це виправданий процес наступних економічних, соціальних, політичних, культурних та екологічних змін, спрямованих на підвищення якості життя, який має задовольняти потреби сільського населення та не становити загрози майбутнім поколінням [9, с. 116]

Виходячи з накопиченого досвіду, вважаємо доцільним для України: розробити комплекс регіональних програм розвитку села з урахуванням природно-географічних особливостей та існуючого стану розвитку села; зосередження державної політики на розвитку людського капіталу як основи функціонування села; забезпечення належної інституційної структури, здатної здійснювати постійний моніторинг стану сільських територій та сприяти обміну досвідом з європейськими країнами та іншими розвиненими країнами світу.

Реалізація вищезазначених заходів та подальший науковий розвиток у сфері вдосконалення політики сільського розвитку в Україні є запорукою ефективного економічного зростання аграрного сектору та економіки України в цілому.

Розвиток сільської місцевості України є одним із пріоритетів державної політики України, спрямованої на вирішення економічних, соціальних,

побутових, екологічних, гуманітарних, демографічних та інших проблем жителів українського села, які становлять значущу а в деяких регіонах більшість, частина населення держави.

Сучасна фінансова політика розвитку сільських територій має реалізовуватися за умови взаємодії державних ресурсів, бізнесу (інвесторів) та населення та має бути спрямована на стимулювання підприємництва, створення нових робочих місць, створення сприятливого інвестиційного клімату тощо. ., що зрештою забезпечить незалежний розвиток громад у сільській місцевості

Реалізація європейської політики розвитку сільських територій ґрунтується на взаємодоповненні повноважень органів державної влади та всіх елементів розвиненої мережі фінансових і державних інституцій, професійних, наукових та дорадчих асоціацій, які беруть участь у забезпеченні розумного, сталого та комплексного розвитку сільської місцевості. області.

У сучасних економічних умовах постає питання розробки ефективних механізмів та науково обґрунтованих підходів щодо забезпечення розвитку сільських територій України та ефективного використання їх ресурсного потенціалу, особливо на територіях, де не ведуться бойові дії та які тепер повинні стати локомотивом, набувають все більшого значення для розвитку всієї економіки держави.

Вироблення комплексного підходу до вирішення проблем сільського розвитку потребує взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та всієї територіальної громади. У контексті вищевикладеного постає завдання підтримки соціального рівня життя населення країни та її регіонів. При цьому велике значення має максимально вирівняти відмінності в розвитку окремих сільських територій. Тому необхідно створити чіткі, прозорі та науково обґрунтовані організаційно-економічні механізми забезпечення розвитку досліджуваних територій.

Дослідження виявляють негативні тенденції в ефективності державного управління розвитком сільської місцевості України та її регіонів, яка часто має

декларативний характер. Водночас на регулювання розвитку сільських територій на мезорівні впливають процеси децентралізації, які ґрунтуються на отриманні місцевою владою значної автономії у прийнятті відповідних управлінських рішень шляхом делегування повноважень та доходів бюджету від державної адміністрації безпосередньо місцевим державним органам. Зазначені процеси спрямовані на вирішення проблемних проблем у сільській місцевості, в першу чергу це стосується сучасної медицини та освіти, доступності медичних, соціальних, комунальних та інших послуг для сільських жителів, будівництва якісних доріг та інфраструктури. До переліку основних проблем розвитку сільських територій також належить недосконалість законодавства та неузгодженість визначення повноважень ключових суб'єктів, насамперед це стосується правових засад соціально-економічного розвитку сільських територій, зокрема проект Закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» [40] та проект Закону України «Про раціоналізацію мережі сільських поселень» [41]. Крім того, слід зосередити увагу на необхідності підвищення рівня кваліфікації та досвіду представників органів місцевого самоврядування, якості програмної документації у формуванні перспектив розвитку сільських територій, у тому числі та активізації участі громадськості у прийнятті рішень щодо с. проблеми розвитку, здатність інформувати сільських жителів, довіра до влади.

Тому вирішення проблем сільського розвитку сприятиме ревіталізації досліджуваних територій, формуванню їх привабливості та підвищенню престижу сільського життя. Аналіз існуючої практики регіональної політики дозволяє зробити висновок, що її основними інструментами є: програмування регіонального розвитку, міжбюджетні зв'язки, транскордонне співробітництво, програми субсидій, дотації та субсидії, а також централізовані капітальні інвестиції в об'єкти інфраструктури села.

Дослідження показали, що подолання проблем диспропорційного розвитку сільських територій пов'язане насамперед з продовольчим

забезпеченням населення країни та її регіонів. В умовах воєнного стану продовольство є одним із пріоритетів формування національної безпеки країни, незважаючи на те, що ведення сільського господарства та його розвиток у сільській місцевості пов'язане з вирішенням інших складних соціально-економічних та екологічних проблем. Адже фундаментальне розуміння розвитку сільських територій окреслює потребу у відповідній інфраструктурі, яка є основою для формування потенційних можливостей розвитку сільських територій, покращення добробуту та добробуту сільських мешканців як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Заслуговує на увагу необхідність вирівнювання ступеня диверсифікації розвитку сільських територій, насамперед шляхом реалізації заходів щодо забезпечення ефективного використання доходів державного бюджету та бюджетів місцевого самоврядування; створення спеціальних фондів розвитку сільських територій, як шляхом залучення спонсорів, меценатів та інвесторів, так і за рахунок коштів місцевих жителів. У сучасних умовах основними джерелами фінансування та запровадження державного механізму управління подолання багатоманітності сільських територій мають стати запровадження за рішенням державних органів та органів місцевого самоврядування спеціального режиму оподаткування суб'єктів господарювання, дерегуляція та спрощення системи дозвільних, митних процедур і платежів, співробітництво територіальних громад у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, активізація сільськогосподарської дорадчої діяльності тощо.

Крім того, доцільно використовувати гнучку систему стимулювання зайнятості поза сільським господарством, яка включає такі форми державної підтримки, як:

- пільгове оподаткування та спрощення процедури реєстрації малих і середніх підприємств;
- доступні кредити у воєводстві, пільгове мікrokредитування;

- формування позитивного ставлення суспільства до підприємництва у воєводстві;
- підвищення можливостей адаптації сільської економіки до ринкових умов шляхом здійснення інформаційно-просвітницької діяльності;
- державна підтримка розвитку сільського та зеленого туризму шляхом вдосконалення нормативно-правової бази та популяризації туристичного потенціалу держави та її регіонів;
- стимулювання збільшення частки сільського населення за рахунок внутрішньо переміщених осіб, підвищення рівня обізнаності сільських жителів та доступу до сучасних комунікаційних технологій тощо.

Ефективний комплексний розвиток сільських територій на інноваційній основі має здійснюватися з урахуванням особливостей територіальної громади, керуючись наступними принципами:

основою розвитку територіальної громади є економічний розвиток, який забезпечується бізнесом. Органи місцевого самоврядування створюють сприятливі умови для його диверсифікації та розвитку;

місцевий бізнес створює робочі місця, що сприяє збереженню трудового потенціалу громади, зростанню доходів сільського населення, підвищенню рівня та якості життя жителів громади;

розвинута соціальна інфраструктура є основою забезпечення якості життя сільських жителів та головним критерієм конкурентоспроможності об'єднаної територіальної громади;

підтримка екологічного розвитку сприяє виробництву екологічно чистої продукції, створенню комфортного життєвого середовища в територіальній громаді;

асортимент послуг, які надаються в межах територіальної громади, є інструментом оцінки ефективності роботи органів місцевого самоврядування;

ефективне управління громадою забезпечується системним менеджментом, співпрацею та партнерством між зацікавленими сторонами.

Показниками ефективності комплексного розвитку сільських територій можуть бути: зростання ефективності сільськогосподарського виробництва; диверсифікація сільської економіки; продовольча безпека країни; природний приріст сільського населення; підвищення рівня та якості життя на селі; покращення родючості ґрунту та екологічної ситуації в сільських територіальних громадах.

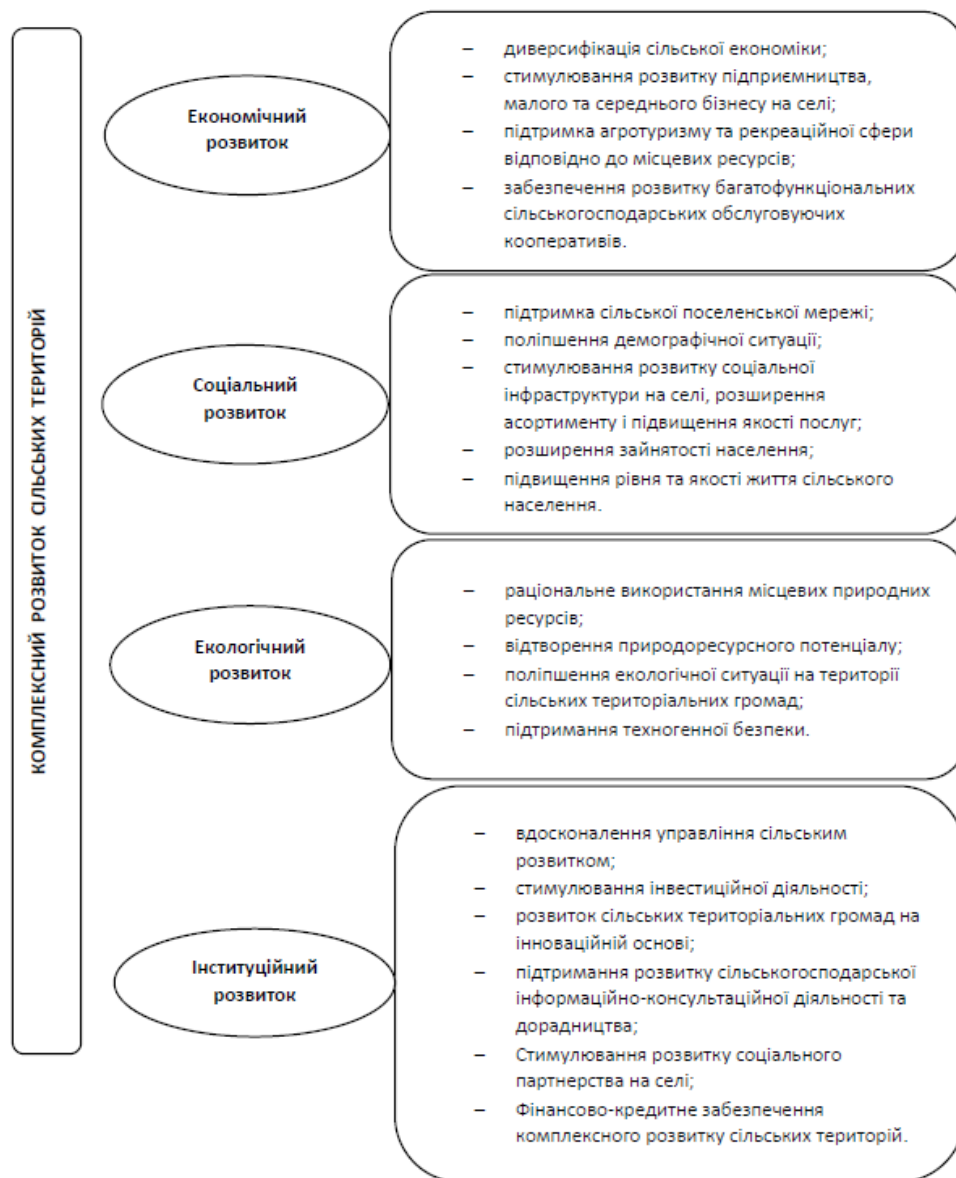

Рис. 3.1. – Напрями забезпечення комплексного розвитку сільських територій

Джерело: [59].

Тому в ході дослідження обґрунтовуються підходи щодо забезпечення розвитку сільських територій в умовах нових викликів, зокрема воєнного стану. У контексті вищевикладеного було вирішено про необхідність пошуку

інноваційних підходів для забезпечення розвитку сільських територій, ефективного функціонування аграрної сфери та, насамперед, формування продовольчої безпеки країни. Надзвичайно важливим є об'єднання зусиль усіх учасників процесу формування зазначеної безпеки, що проявляється насамперед у злагодженому механізмі функціонування державних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів аграрного господарства та територіальних громад.

3.2. Основні завдання повоєнного відновлення сільських територій в умовах європейської інтеграції

Загальні розрахункові потреби на реконструкцію та відновлення України перевищують 411 мільярдів доларів. Ця сума становить потреби сільського господарства не менше 7%. Водночас необхідно розуміти, що війна триває і Росія не припинить руйнувати та грабувати українську промислову інфраструктуру. Бойові дії та пов'язані з ними обмеження також триватимуть, а тому буде завдано ще більше шкоди. Зрозуміло, що пошкодження та збитки продовжуватимуть накопичуватися до того, як можна буде розпочати довгострокове відновлення, а не аварійний ремонт [47].

Потреби відродження та реконструкції аграрного сектору України можна поділити на такі основні категорії:

реконструкція сільськогосподарського виробництва, включаючи заміну та ремонт зруйнованого та пошкодженого майна (наприклад, заміна та ремонт складських приміщень, пересадка багаторічних насаджень, поповнення поголів'я худоби тощо);

відновлення сільськогосподарського виробництва, що також передбачає забезпечення українських сільгоспвиробників ресурсами, державними послугами та преференціями, які дозволять їм відновити виробництво;

модернізація сільськогосподарського виробництва, яка має бути спрямована не лише на відновлення його до довоєнного стану, а й на вдосконалення виробничих процесів, впровадження нових технологій та

запровадження нових стандартів для підвищення ефективності виробництва та відповідності продукції світовим ринкам;

реконструкція експортної інфраструктури з урахуванням досвіду війни. Така реконструкція має передбачати не лише відновлення зруйнованої інфраструктури, а й створення диверсифікованої логістичної системи, стійкої до зовнішніх впливів. Наприклад, необхідно зрозуміти, яку роль мають відводити сухопутні шляхи сільськогосподарського експорту з України. Враховуючи перспективу членства України в ЄС, інвестиції в покращення автомобільного та залізничного сполучення на захід, розвиток річкових портів на Дунаї та технології подолання несумісності залізничної колії є виправданими та необхідними;

розмінування та рекультивація сільськогосподарських угідь, забруднених внаслідок збройних конфліктів, у тому числі видалення боєприпасів, що не розірвалися, залишків знищеної військової техніки, ровів, окопів та інших фортифікаційних споруд;

полегшення доступу до фінансування. Інвестиції приватного сектора потрібні не лише для відновлення, а й для довгострокового розвитку. Особливо це потрібно малим і середнім фермерським господарствам, які не мають кредитної історії, достатньої безпеки та прозорості фінансової звітності. Одним із необхідних кроків на цьому шляху є можливість передачі в заставу землі сільськогосподарського призначення або права користування нею (в Україні більшість сільгоспвиробників працює на орендованій землі).

План відновлення може включати такі кроки:

1. Оцінка початкових умов.
2. Мета і завдання ресторану.
3. Альтернативні можливості проведення коригувальних дій, визначення критеріїв оцінки ефективності.
4. Оцінка ціни кожного опціону та порівняльний аналіз, вибір варіантів відшкодування.
5. Визначення джерел фінансування ремонту та способів їх отримання.

6. Показники контролю та моніторингу досягнення результатів, методика звітності за різними ступенями досягнення результатів.

7. Оцінка ризику реалізації обраного варіанту стратегії реконструкції.

8. Планування альтернативних стратегій залежно від змін зовнішніх і внутрішніх умов та операційних ризиків, план превентивних та антикризових дій та управління ризиками [15].

Ефективність післявоєнної відбудови розвитку територій значною мірою залежить від уже налагодженої співпраці з інвесторами, створення сприятливого інвестиційного клімату та підтримки підприємницької ініціативи.

Перш за все, слід розуміти, що органи місцевого самоврядування відіграють одну з найважливіших ролей у процесі відновлення економіки. Налагодження постійної комунікації з потенційними інвесторами, вивчення передового досвіду розвитку місцевого підприємництва, розробка інвестиційних пропозицій та розробка проектів – усе це підвищує ефективність пошуку інвестора, донора чи кредитора. Крім того, слід шукати партнерів серед сусідніх муніципалітетів, громадських організацій та бізнес-асоціацій для реалізації більш масштабних проектів, які впливатимуть на ширшу цільову групу та залучатимуть більше ресурсів для вирішення спільних проблем.

Інвестори, які приходять на територію, та місцеві спеціалісти, які працюють із залученням інвестицій, повинні відслідковувати тенденції розвитку бізнесу під час війни та передбачати зміни у період післявоєнної відбудови.

Війна внесла корективи в потенційні напрямки інвестування. Перш ніж робити нові інвестиції під час або після війни, спочатку потрібно визначити галузь і напрямок. Актуальні сфери інвестицій сьогодні включають виробництво продуктів харчування, високоякісного одягу та взуття за невеликими витратами, ремонтні послуги, товари для військових, виробництво та заміну скла (знищеного ударною хвилею). Розглядаючи

теорію потреб, перш за все слід звернути увагу на сфери виробництва товарів і послуг, які задовольняють фізіологічні потреби та потреби безпеки. Це ланцюжок виробництва їжі, одяг також є предметом першої необхідності. Крім того, багато брендів припинили виробництво або повністю його закрили. Цю вільну нішу можна використовувати для заміни продукції місцевих виробників. Під час війни та в перші повоєнні роки купівельна спроможність населення значно знизилася, що підвищило попит на ремонт спецодягу та спорядження.

Деякий час буде попит на товари для армії (пошиття уніформи на різні пори року, викрійки «ялинка», пошиття чинів, виготовлення бронежилетів, продуктів харчування в польових умовах, виробництво дрібної техніки) [39].

Деякі громади навіть у таких умовах знаходять відповідні рішення і місцева економіка працює. Вони відновлюють комунікацію з місцевим бізнесом та впроваджують програми підтримки малого та середнього підприємництва, що дуже позитивно впливає на надходження до місцевих бюджетів.

Для залучення інвесторів громада повинна:

1. Визначити та вивчити фактори інвестиційної привабливості території, тобто об'єкти, ресурси та соціальні програми, які можуть стимулювати існуючі підприємства до розвитку та потенційних інвесторів до створення нових підприємств.

2. Охарактеризуйте фактори, які входять до інвестиційного паспорту території.

3. Інформування потенційних інвесторів про фактори інвестиційної привабливості, позиціонування інвестиційного продукту на певній території.

4. Створення сприятливого інвестиційного середовища, підвищення інвестиційної привабливості та зниження інвестиційного ризику. Збільшення кількості та підвищення якості факторів інвестиційної привабливості.

Важливо розуміти, що в період економічного відновлення українське сільське господарство конкуруватиме за кошти з іншими важливими галузями,

такими як електроенергетика та інші комунальні послуги, житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, транспорт і військо. За таких умов можна припустити, що український аграрний сектор матиме менше коштів, ніж очікувалося, і для виправлення цієї ситуації потрібна політична воля;

сталий підхід до підтримки первинного сільськогосподарського виробництва та переробки. Наприклад, актуальною темою для дискусій в аграрному середовищі є заклики до підвищення доданої вартості українського аграрного виробництва та експорту. Вважається, що замість експорту сировини (зернових та олійних) краще розвивати, наприклад, тваринництво та експортувати молочну та м'ясну продукцію з високою доданою вартістю. Однак після того, як Україна стане членом ЄС, на неї поширюватимуться правила ЄС щодо добробуту тварин, транспортування живих тварин, стандартів боєнь, правил безпеки харчових продуктів тощо. Це призведе до збільшення собівартості виробництва української сільськогосподарської продукції. переробників і може зменшити або усунути деякі очевидні порівняльні переваги України;

враховуючи реформи, пов'язані з інтеграцією до ЄС та перспективою вступу України до ЄС, він, ймовірно, буде для України основним донорським джерелом фінансування реконструкції та відновлення, з яким інші глобальні донори, такі як Світовий банк та ЄБРР, координуватимуть свою допомогу. Слід взяти до уваги, що сільське господарство ЄС має широке загальноєвропейське регулювання ринків і стандартів у сферах сільськогосподарської діяльності, безпеки харчових продуктів, захисту навколишнього середовища та добробуту тварин. Тому можна припустити, що значна частина донорських коштів буде спрямована на реконструкцію українського аграрного сектору з урахуванням таких європейських стандартів;

розвиток регіонального адміністративного потенціалу в Україні для впровадження інтегрованої системи управління та контролю. Така система необхідна для впровадження та контролю різноманітних форм підтримки

фермерських господарств (наприклад, контроль за дотриманням достатньої диверсифікації сівозмін, що є умовою отримання дотацій на гектар).

Загалом очікується, що перспектива вступу до ЄС сприятиме економічній реконструкції та відновленню, створенню більш привабливих умов для іноземних інвестицій в Україну. Однак слід враховувати, що реформи та зобов'язання, пов'язані з такою перспективою, потенційно обмежуватимуть можливості традиційної аграрної політики України в рамках її відповідності вступу до ЄС.

Керівним принципом розробки післявоєнних планів розвитку громад, у тому числі, сільських, має бути їхня чітка диференціація залежно від масштабів та обсягів втрат людського потенціалу, інфраструктури, економіки, завданих воєнними діями. У цьому контексті доцільно виокремити громади, що зазнали повного руйнування внаслідок їх перебування в оточенні, окупації або блокуванні, частково зруйновані громади (прифронтові) та відносно безпечні [19]. Останні мають перспективи найбільш ефективного й випереджального розвитку завдяки зміцненню людського потенціалу, створенню нових підприємств та активізації економічної діяльності. Для постраждалих громад першочерговими завданнями стануть відновлення інфраструктури і підприємств, будівництво житла, залучення коштів, розв'язання демографічних проблем. Натомість Уряду важливо забезпечити не лише відновлення і розвиток усіх без винятку громад, але й вжити заходів для вирівнювання економічних та соціальних диспропорцій між регіонами.

Питання розвитку сільських територій тісно корелює з необхідністю відновлення темпів росту сільськогосподарського виробництва. Крім того, актуальним є питання нової повоєнної аграрної політики України з урахуванням вимог ЄС, оскільки в процесі відбудови аграрного сектору України можливі два сценарії вибору подальшого розвитку. Перший передбачає відновлення довоєнної структури сільського господарства та продовження політики подальшої надмірної підтримки фермерських господарств. Проте такий сценарій був би явно несприятливим для держави та

суспільства. Другий сценарій передбачає зміну аграрної політики на більш сприятливу для сімейних ферм політику, стійку та засновану на забезпеченні рівних прав на розвиток усім групам суб'єктів сільськогосподарського виробництва, включаючи прозорий та справедливий доступ до сільськогосподарських та інших земель, виробничих ресурсів, вільний доступ до продажу та конкуренції на чесних умовах. Наслідком запровадження цих підходів має стати зміна аграрної структури, яка дозволить сімейним фермерським господарствам використовувати свій виробничий потенціал для створення суспільних благ і місцевого розвитку, а також сприятиме забезпеченню адаптації аграрної структури України до європейської. Союз. В ЄС існує близько 118 програм розвитку сільських територій, але більшість з них зосереджені на розвитку сімейних фермерських господарств, наприклад, на консультаційних послугах для підтримки малих ферм; система кредитування, система пільгового оподаткування, підтримка розвитку виробництва, субсидування заробітної плати в неблагополучних (гірських) районах, підтримка сільськогосподарських ринків, контроль за розподілом сільськогосподарських угідь тощо [33].

Такий сценарій відродження сільського господарства та сільських територій в Україні потребує побудови нової інституційної системи підтримки внутрішньої продовольчої безпеки, реалізації європейської аграрної політики, відповідального стратегічного планування та моніторингу промислової ситуації, збору інформації та відповідних даних. Для членства в ЄС необхідно забезпечити передбачуваність і триваліші періоди планування розвитку фермерських господарств у післявоєнний період, аналогічно п'ятирічному бюджетному плануванню в PSD ЄС. Відповідно до європейських цінностей законодавство у сфері земельних відносин (ринок землі), сільськогосподарського оподаткування та соціального забезпечення, у розвитку систем реєстрації та звітності сільськогосподарських товаровиробників та моніторингу розвитку сільських територій, а також у формуванні мають змінитися моделі взаємодії сільськогосподарських

організацій і фермерів тощо Важливим є оновлення концептуального, часового, ресурсного та нормативного підходів до затвердження напрямів розвитку фермерських господарств. При цьому можливі такі напрямки допомоги аграріям: оперативна підтримка та компенсація збитків від війни; включення розвитку сільського господарства до плану реконструкції України з окремим підходом до питань розподілу та виділення коштів за програмами державної підтримки фермерів [32].

Російська військова агресія спричинила значні трансформаційні зміни в сільському господарстві України, які супроводжувалися значними втратами матеріально-технічних ресурсів та сільськогосподарського виробництва. У структурі сільського господарства чітко виділяються дві полярні системи індивідуального та корпоративного секторів, що відрізняються за масштабами виробництва, цілями, завданнями, перевагами та недоліками та умовами ведення війни, значні відмінності виявлено в поведінці місцевих ринків і забезпеченні харчування для місцевого населення. Згідно з рекомендаціями ООН щодо заходів підтримки сімейних фермерських господарств, Україна повинна відповісти розробкою Національного плану дій розвитку сільського господарства. Наслідком повоєнного відродження вітчизняного аграрного сектору в умовах майбутнього вступу до ЄС має стати зміна аграрної політики України щодо подальшого розвитку агрохолдингів відповідно до загальної аграрної політики розвитку сільського господарства і сільських територій Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

Магістерська робота присвячена важливій науковій темі, пов'язаній із забезпеченням розвитку сільських територій в умовах сучасних викликів. Основні результати та висновки дослідження полягають у такому.

1. Основною причиною відсутності компромісу серед експертів щодо змісту поняття «сільські території» є їх складні функціональні особливості. Деякі автори слушно зазначають, що сільські території характеризуються складною структурною структурою, яка складається з населення, населених пунктів, виробничо-господарського комплексу, виробничої та соціальної інфраструктури, землі та навколишнього природного середовища. Складність сільських територій не обмежується їх багатoelementною структурою. По-перше, вони поділяються на конкретні види за такими критеріями: ступінь забезпеченості ресурсами; вид і спосіб використання території; політико-правовий статус; домінуюча функція; рівень урбанізації; рівень розвитку; значення та обсяг функцій; етнічна ідентичність тощо. По-друге, сільські соціально-просторові утворення складаються з територій первинного, районного, обласного (регіонального) та національного рівнів.

Узагальнюючи пропозиції щодо підходів до формулювання сутності поняття «сільські території», можна окреслити найбільш часто вживані ознаки, які складають основу їх змісту: просторове розміщення аграрної сфери виробництва; адміністративно-територіальний статус. Основною причиною відсутності компромісу серед експертів щодо змісту поняття «сільські території» є їх складні функціональні особливості. Деякі автори слушно зазначають, що сільські території характеризуються складною структурною структурою, яка складається з населення, населених пунктів, виробничо-господарського комплексу, виробничої та соціальної інфраструктури, землі та навколишнього природного середовища. Складність сільських територій не обмежується їх багатoelementною структурою. По-перше, вони поділяються на конкретні види за такими критеріями: ступінь забезпеченості ресурсами;

вид і спосіб використання території; політико-правовий статус; домінуюча функція; рівень урбанізації; рівень розвитку; значення та обсяг функцій; етнічна ідентичність тощо. По-друге, сільські соціально-просторові утворення складаються з територій первинного, районного, обласного (регіонального) та національного рівнів.

Узагальнюючи пропозиції щодо підходів до формулювання сутності поняття «сільські території», можна окреслити найбільш часто вживані ознаки, які складають основу їх змісту: просторове розміщення аграрної сфери виробництва; адміністративно-територіальний статус. Щоб уникнути непорозумінь при визначенні поняття сільська територія, необхідно посилатися на усталену світову практику - міські та сільські території визначаються кількістю населення, яке проживає на даній території, і щільністю населення на 1 км² цієї території.

2. Глобальні політичні виклики, процеси євроінтеграції й децентралізації в Україні стали пусковим механізмом для економічних перетворень розвитку сільських територій, які під час системної трансформації опинилися в кризовому соціально-економічному стані (скорочення зайнятості серед сільського населення, деградація соціальної сфери села, стрімке падіння чисельності населення, особливо у віддалених і малих селах), при якому знизився рівень добробуту та якості життя селян, незважаючи на багаті природні ресурси. Такий розвиток передбачає відродження всіх сфер життєдіяльності села, і передусім аграрного сектору економіки, а головне - селянства. Європейська політика розвитку сільських територій еволюціонувала в рамках розвитку Спільної сільськогосподарської політики – від політики щодо структурних проблем аграрного сектора до політики, орієнтованої на багатофункціональність сільського господарства. Основними завданнями Спільної аграрної політики є: підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом стимулювання технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва, таких як

праця, забезпечення гідного рівня життя сільського населення шляхом підвищення доходів зайнятих у сільському господарстві, стабілізація ринків, забезпечення продовольчої безпеки, забезпечення розробки прийнятної для споживачів цінової політики.

3. Основними умовами ефективного функціонування сільської місцевості є: створення безперешкодного середовища в сільській місцевості, що забезпечує реалізацію та дотримання ефективної державної та муніципальної політики, спрямованої на усунення перешкод для повноцінної участі громадян в економічній діяльності. і суспільне життя; трансформація сільських територій відповідно до цілей Європейського зеленого курсу, тобто максимально можливого виробництва та постачання чистої, доступної та безпечної енергії, забезпечення енергоефективності в громадських і житлових будівлях; покращення інфраструктури сільської місцевості характеризується рівнем забезпеченості основними об'єктами, який визначається співвідношенням наявної кількості об'єктів інфраструктури до потреб населення.

4. У роботі обґрунтовано необхідність пошуку інноваційних підходів для забезпечення розвитку сільських територій, ефективного функціонування аграрної сфери та, насамперед, формування продовольчої безпеки країни. Надзвичайно важливим є об'єднання зусиль усіх учасників процесу формування зазначеної безпеки, що проявляється насамперед у злагодженому механізмі функціонування державних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів аграрного господарства та територіальних громад.

5. Керівним принципом розробки післявоєнних планів розвитку громад, у тому числі, сільських, має бути їхня чітка диференціація залежно від масштабів та обсягів втрат людського потенціалу, інфраструктури, економіки, завданих воєнними діями. У цьому контексті доцільно виокремити громади, що зазнали повного руйнування внаслідок їх перебування в оточенні, окупації або блокуванні, частково зруйновані громади (прифронтові) та відносно безпечні. Останні мають перспективи найбільш ефективного й

випереджального розвитку завдяки зміцненню людського потенціалу, створенню нових підприємств та активізації економічної діяльності. Для постраждалих громад першочерговими завданнями стануть відновлення інфраструктури і підприємств, будівництво житла, залучення коштів, розв'язання демографічних проблем. Натомість Уряду важливо забезпечити не лише відновлення і розвиток усіх без винятку громад, але й вжити заходів для вирівнювання економічних та соціальних диспропорцій між регіонами. Питання розвитку сільських територій тісно корелює з необхідністю відновлення темпів росту сільськогосподарського виробництва.

Виконав:

студент магістратури за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування денної форми навчання

« ____ » _____ 2024 р.

Підпис

**Нарольський
Олександр**

Ініціали, прізвище

Науковий керівник:

« ____ » _____ 2024 р.

Підпис

Омельчук Леся

Ініціали, прізвище

Робота допущена до захисту:

« ____ » _____ 2024 р.

Підпис

**Щепанський
Едуард**

Ініціали, прізвище

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dobrianska N., Vechtomova H., Dobrianskyi R. Slusarciuc M., United territorial community as a subject of strategic territory development planning. *Economic Journal Odessa Polytechnic University*. 2021. № 2(16). P. 49–59.
2. Rural development 2014-2020. European Commission. URL: <http://ec.europa.eu>
3. Аграрії країн ЄС будуть відмовлятися від вирощування кукурудзи – прогноз. URL: <https://superagronom.com/news/15970-agrariyi-krayin-yes-budut-vidmovlyatisya-vid-viroschuvannyakukurudzi--prognoz>
4. Беженар І.М., Мамчур В.А., Малік Л.М., Германюк Н.В. Теорія сутності дефініції «сільські території». *Економіка АПК*. 2021. №12. С.45-54.
5. Белей С. І. Розвиток сільських територій. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2021/80.pdf
6. Борщевський В.В., Притула Х.М., Крупін В.С., Куліш І.М., Злидник Ю.Р. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія. Львів: Інститут регіональних досліджень. НАН України. 2012. 216 с.
7. Булавка О.Г. Теоретико-методичні та організаційні основи розвитку сільських територій. *Економіка АПК*, 2016. №6. С. 104-109.
8. Важинський Ф.А. Сутність і значення соціально-економічного розвитку сільських територій. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20/5. С. 152-157.
9. Венгерська Н.С. Напрями забезпечення регіонального сільського розвитку України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 15. Ч. 5. С. 94-97.
10. Венгерська Н.С. Сільський розвиток України в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи. *Економічний вісник*. 2015. № 4. С. 113-118.
11. Газуда Л.М., Готра В.В. Напрями розвитку сільських територій України в сучасних умовах. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія Економіка. Випуск 2 (60)*. 2022. С.27-33.
12. Гончарук І.В., Томашук І.В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4 (32). С. 19-30.
13. Гончарук Т. П., Мазур К. В. Особливості формування мотивації праці на підприємствах АПК URL: http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Economics/62114.doc.htm

14. Грановська Л. М., Нижеголенко К. С. Теоретичні підходи до формування категорії «сільські території» та «сільський регіон». Збалансоване природокористування, 2016. №1. С. 10-15.
15. Денисенко Н.О. Перспективи відновлення економічного розвитку територій. Комунальне господарство міст, 2023, том 5, випуск 179. С.2-8.
16. Довгаль О.В. Категорія «сільські території»: підходи до визначення поняття та проблеми із його застосуванням. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2018. Volume 3. № 2. С.97-108.
17. ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі. URL: https://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/dcfta_guidebook_web.pdf
18. Збарський В. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2010. Вип.154. Ч. 1. С. 152-160.
19. Ільїна М. В. Перспективи повоєнного розвитку громад і територій України. Ефективна економіка. 2023. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_5_5
20. Ковальчук С.Я. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток сільських територій у контексті селозберігаючої моделі аграрного підприємництва. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 8. С. 52-58.
21. Колесников В. І. Світовий досвід розвитку сільських територій Ефективна економіка 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2956>
22. Концепція розвитку сільських територій: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>
23. Коробенко Р.І. Генезис поняття «сільські території» та його сутність. Економіка АПК. 2017. №3. С. 92-96.
24. Ксьонжик І.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій як об'єкт інфраструктурного забезпечення. Економіка АПК. 2014. №10. С. 60-65.
25. Кульганік О.М. Формування системи соціально-економічного розвитку сільських територій : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» Київ, 2010. 21 с.
26. Лагодієнко В. В., Сафонов В. В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств як основний важіль сталого розвитку аграрної сфери. Економічний часопис – XXI, 2015. №155 (11-12). С. 59-62.
27. Малік М.Й . До питання сталого розвитку сільських територій . Економіка АПК. 2008, № 5. С. 51-58.

- 28.Мармуль Л.О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. Економіка АПК. 2016, №7. С. 80-86.
- 29.Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного вико-ристання ресурсного потенціалу села: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2004. 428 с.
- 30.Мертві села України: рейтинг регіонів за кількістю вимираючих сіл. URL: <https://zemliak.com/reityngy/1389-mertvi-sela-ukrajini-reyting-regioniv-za-kilkistyuvimirayuchih-sil-spiski>
- 31.Мхитарян Е. Г., Кареба М. І Регіональні особливості раціонального використання ресурсного потенціалу сільських територій. Економіка і суспільство. 2017. Випуск 13. С. 260–264.
- 32.Нечипоренко О. М. Концептуальні засади повоєнних трансформацій сільського господарства УкраїниЕкономіка і управління бізнесом. 2023. Т. 14, № 2. С. 112-125.
- 33.Одаренко К. Мале фермерство в Україні, навіщо потрібно і як розвивати? Lb.ua. 2021. URL : https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/497135_male_fermerstvo_ukraini_navishcho.html
- 34.Онисько С. М., Шматковська Т. О. Соціально-економічні умови функціонування особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2009, №12. С. 104-109.
- 35.Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в умовах війни//Національний інститут стратегічних досліджень. URL: niss.gov.ua 9а
- 36.Офіційний сайт Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки». URL: <http://iae.org.ua/presscentre/archnews/2912-instytut-ahrarnoyi-ekonomiky-prezentuv-av-stratehichni-napryamy-staloho-rozvytku-silskykh-terytoriy-na-period-do-2030-ro-ku.html>
- 37.Павлов О. І. Сільський розвиток як результуюча функціонування сільських тери-торії та гарної сфери. Економіка АПК. 2013, №1. С. 77-82.
- 38.Павлов О. І. Сільські території Украї ни: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360с.
- 39.Підтримка бізнесу в умовах війни: практичні рекомендації для громад. Програми «U-LEAD з Європою». 2023. URL: https://bc-club.org.ua/bc-club/business_support_tools_2022.html
- 40.Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості// Проект Закону України. URL: <http://www.google.com.ua/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/w>
- 41.Про упорядкування сільської поселенської мережі: Проект Закону України. URL: <http://www.google.com.ua/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web>

42. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. Економіка України. 2007, № 6. С. 50-59.
43. Реформа децентралізації. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reformadecentralizaciyi>.
44. Реформування адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня (районів). URL: <https://decentralization.gov.ua/new-rayons>
45. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки) : [монографія] / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчак та ін.; за ред. М. К. Орлатого. К. : НДІ "Укراгропромпродуктивність", 2012. 752 с.
46. Руснак А.В. Функції, завдання, чинники функціонування та сталого розвитку сільських територій. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/244.pdf>
47. Сайт <https://dlf.ua/ua/agrosector-ukrayini-vpliv-vijni-ta-perspektivi-vidnovlennya/>
48. Скиба Т.В. Детермінанти розвитку сільського підприємництва. Регіональна економіка. 2012. № 2. С. 55–63.
49. Славов В.П., Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. Вісник аграрної науки. 2007, № 9. С. 68-71.
50. Смолінська С., Смолінський В. Інвестиційний потенціал земель аграрних підприємств як основа їх інноваційного розвитку. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Vlnau_econ_2015_222__10.pdf
51. Теплі кредити-2021: банки розпочинають видачу кредитів населенню. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tepli-kreditiv-2021-banki-rozpochinayutvidachu-kreditiv-naselennyu>
52. Тимошенко М. М. Теоретичні засади розвитку соціальної інфраструктури сільських територій URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3501>
53. Томашук І.В., Балдинюк В.М., Томашук І.О. Розвиток сільських територій України в системі євроінтеграційних процесів. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2021. №4. С.115-132.
54. Трегобчук В. М. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій . Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій. Ма-теріали Зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 9–10 лист. 2005 р. С. 69–76.
55. Тульчинський Р. В. Категоріально-понятійний апарат становлення нового регіоналізму Економічний аналіз : зб. наук. праць.

- Тернопільський національний економічний університет / редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. № 4. С. 111–117.
56. Уряд розширив можливості надання державної підтримки суб'єктам підприємництва. Укрінформ. 20 липня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3475639-urad-rozsiriv-mozlivosti-nadanna-derzavnoi-pidtrimki-subektam-pidpriemnictva.html>
57. Чеканська Л.А. Євроінтеграційні процеси України та їх вплив на інвестування в АПК. Ефективна економіка. 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3459>
58. Черевко І. Проблеми і перспективи розвитку сільських територій в Україні. Аграрна економіка. 2012. Т. 5. № 3-4. С. 95-100.
59. Чорнобай Л.М., Мушеник І.М. Перспективи комплексного розвитку сільських територій. Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics», №36 (2022). С.152-157.
60. Шебештень Є. Складові розвитку сільських територій. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 35/2022. С. 82-87.
61. Шебештень Є.Г., Любка В.В. Останні тенденції та чинники впливу на розвиток сільських територій в контексті євроінтеграційних процесів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 44. 2022. С.127-131.
62. Шеремета Д. В Україні стартував проєкт з цифровізації землі. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/v-ukrajini-startuvav-projekt-z-cifrovizaciji-zemli-yak-vin-pracuyuvati-762937.html>
63. Якуба К. І. Трудовий потенціал сільських територій . Вісник аграрної науки. 2007, № 6. С. 72-75
64. Яценко О.М., Невзгляд Н.Г., Невзгляд А.Г. Розвиток експортного потенціалу аграрного сектора економіки України в умовах глобалізації. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: економічні науки. 2015. № 3 (80). С. 39-49.